

Tartu Ülikool
Filosoofia ja semiootika instituut
Semiootika osakond

Lisanne Lerg

Vajaduste tähendusdünaamiline mudel

Magistritöö

Juhendaja: Silvi Salupere, PhD

Tartu
2026

Annotatsioon

Käesolevas magistritöös uurin võimalust luua mudel vajaduse tuvastamiseks. Annan ülevaate senistest peamistest väljakutsetest vajaduse uurimisel ja tuvastamisel, mis õigustavad uue lähenemise mudeldamist. Töö paigutub kultuuripsühholoogiast tuntud dünaamilise semioosi teoreetilisse taustsüsteemi ning tugineb inimese mina-käsitlusel dialoogilise mina kontseptsioonile. Kirjeldan vajaduse tähendusdünaamilise mudeli ülesehitust. Integreerin struktuur-süsteemse kontseptsiooni keskkondade eristamiseks, funktsionaalse süsteemi mudeli ja autodialoogilisuse protsessi. Mudeli rakendamise eeltingimusena kirjeldan trajektooride ekvifinaalsuse mudelit, mis on uurimismeetodina kooskõlas dialoogilise mina käsitlusega.

Märksõnad: vajadused, autodialoogilisus, funktsionaalne süsteem, struktuur-süsteemne, trajektooride ekvifinaalsuse mudel

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Teoreetiline taust	7
1.1. Vajadus	7
1.2. Dünaamilise semioosi kultuuripsühholoogia.....	15
2. Vajaduse tähendusdünaamiline mudel	20
2.1. Eeletapp – trajektooride ekvifinaalsuse mudel	22
2.2. Esimene etapp – keskkonna tuvastamine	30
2.3. Teine etapp – elementaar- ja vahendvajaduste eristamine	34
2.4. Kolmas etapp – autodialogiliselt tähenduskogumite avamine	39
2.5. Mudeli kokkuvõte.....	45
Kokkuvõte	49
Kasutatud kirjandus	52
Summary.....	55

Sissejuhatus

Vaimse heaolu aktuaalsus toob järjest teravamalt fookusesse inimese psühholoogilise olemuse mõistmise olulisuse. Põhiline pole ainult probleemide vältimine ja piisav ellujäämine füüsilises keskkonnas. Sotsio-kultuuriline areng on ilmutanud indiviidi heaolus uued kihid, mille realiseerimiseks viisil, mis on tervikuga harmoonias, on veelgi täpsemalt ja sügavamalt oluline mõista indiviidi toimimist.

Uurimustöö teema kujunes minu tööalasest tegevusest tärganud otsingust. Praktiseerides psühholoogilise nõustajana on vaimse heaolu teemad iga tööpäevaselt esil. Olles inimesena ka igapäevaelus vaatlev, on samad teemad erinevas vormis esil ka erialaväliselt. Töövaldkonnast tulenev privileeg on võimalus teiste inimeste intiimseid kogemusi kuulda ja lisaks isiklikule elamise vaatlusele saada sissevaade paljude kogemisse. See on väärtuslik lisapotentsiaal laiemate teemade mõtestamiseks, toimub kahesuunaline (mõlemasuunaline) mõjutamine.

Teiste inimeste lugusid teadliku kohal- ja kaasoluga kuulates, hakkavad välja joonistuma lood, milles psühholoogia tavapärasemad lahendusloogikad ei anna soovitud tulemusi. Lahendust ei ilmne ning sageli jõuab see küsimuseni “aga mida see Sulle tähendab?”. See on olnud tajutav otsingualge, mis võimaldaks rikastada tähenduslikkuse avamist indiviidis just seoses baasilise hakkamasaamisega ehk vajaduste äratundmise ja rahuldamisega. Olgugi veel ebamääraselt, kuid leides julgustust Aaro Toomela sõnadest, et “iga teadus algab intuiitivsest määratlusest” (Toomela, 2016: 39), on see autori tajutavas kogemuses piisav, et selginemist võimaldavat otsingut alustada.

Inimese käitumist kujundavad erinevat tüüpi vajadused ning nende rahuldamine on indiviidi üldise rahulolu ja toimetuleku mõjusaim osis. Samas on individuaalsete vajaduste tuvastamine ja

äratundmine osutunud inimestele praktikas väljakutset pakkuvaks ülesandeks. Põhimõtteliselt on muutuse loogika lihtne. Tuvasta rahuldatus, mõista seost tegevusega/käitumisega ning tee muudatused toimetulekus/keskkonnas. Seega on vaimse heaolu dünaamikat oluline vaadelda arvestades keskkondlikke eripärasid ja keskkondlikku rikkust. Olemasolevate teooriate ja mudelite kõrval on olemas võimalus lisaarenguks ja täienduseks mudelite näol, mis võtaksid sihiks individuaalsema lähenemise ja vaatleksid keskkonda ilmnevana, mitte eel-defineerituna.

Mida saab semiootikast otsida?

Inimene elab mitmetes keskkonnaliikides samaaegselt ja on oma arengutasemelt jõudnud järjest keerulisemasse funktsioneerimisse. Parajasti arenguprotsessis olemisega inimene konkreetset arengut ei teadvusta, vaid saab teadvustada ning märgata ainult selle tulemust. Elu on huvitav nähtus mis ilmneb ajalises kulgevuses. Enamasti on inimestel tunne, et nad suunavad ja juhivad enda elu ise, kuid lähemal vaatamisel ilmneb põnev tõsiasi, et elu kulgeb ja liigub ka siis, kui me seda ei juhi.

Ehk elu liigub ja käitumine ning tegevus toimub sõltumata sellest, kas inimene teadlikult seda otsustab. Seega mõnes mõttes justkui on esmalt alati kogemus ning seejärel saab ilmned teadlikkus kogemusest. Teadlikkus, et midagi kogeti, ei tähenda muidugi koheselt selle kogemuse sisulist mõistmist. Ja elu justkui ei oota, et mõistetakse. Sarnane kogemus võib uuesti juhtuda ka ilma, et oldaks aru saanud, mida kogeti. Elu kujuneb ja on alati parajasti toimumas.

Kirjeldatud kontrollimatu dünaamika ei lähe väga sujuvalt kokku organismiga, mis on arenenud eneseteadvustamist võimaldavale tasemele. Tekib võimalus hakata märkama, et tegelikult saab ka teisiti kogeda ja kogemust on võimalik ka enesel juhtida või kujundada. Ning kui reaalsus ei lähe kokku sihitud eesmärgiga, tekib dissonants ning olukord pingestub. Heaolu saab kõigutatud. Dissonantsi on võimalik lahendada, kui kogemus on piisavalt kättesaadavalt mõisteta. Mõistmine on paratamatult tõlge ning ennastteadvustaval organismil toimub see läbi tähendusloomeprotsesside.

Psühholoogia keskendub pigem universaalide leidmisele, kuid tänapäevases multikultuurses kooskulgemises on keeruline väljakutse individuaalsuse arvestamine. Üksikloo uurimine põhjalikumalt, läbi kvaliteetide, mida kõikide lugude samaaegne uurimine ei võimalda, võiks rikastada inimese mõistmist. Semiootilised lähenemised lubavad indiviidi kogemust avada isiklikumal viisil elutusse vaakumisse isoleerimata. Töös otsitakse võimalust uuritavat nähtust ehk vajadust vaadelda dünaamiliselt ja leida mudel, mis lubaks täpsemalt kaardistada tähenduste ilmumise tingimused indiviidi ja keskkonna koosmõjust lähtudes.

Uurimisobjekt ja töö ülesehitus

Töö uurimisobjekt on vajadus. Uurimisküsimus on kuidas tuvastada vajadust? Täpsemalt vajaduse tuvastamise ja funktsioneerimise kirjeldusest dünaamilisema mudeli kontseptualiseerimine, individuaalsete tähenduste mõju avamist fookuses hoides. Selleks on püstitatud järgmised eesmärgid:

- uurida vajadust viisil, mis arvestaks universaalseid tingimuslikkusi, ent säilitaks individuaalsust
- uurida vajadust kooskõlas inimelu dünaamilise ja pidevalt ajas edasikulgeva vooga
- uurida vajadust tähendusloomeliselt ehk individuaalsetest tähendustest tuleneva komponendi arvestamist vajaduste rahuldamise loogikas

Esmalt annan töös ülevaate senistest lähenemistest vajaduse uurimisel ja taustsüsteemina kirjeldan dünaamilise semioosi kultuuripsühholoogiat. Seejärel pakun välja mudeli, mis võimaldaks vajadust täpsemalt tuvastada.

1. Teoreetiline taust

1.1.Vajadus

Vajaduse sõna on tavapärasel suhtluses küllaltki üldkasutatav ja sageli viidatakse sellega millelegi, mis on justkui möödapääsmatu ja läbirääkimatu. Kui keegi ütleb, et “ma vajan seda!”, ei kuulu soovitu esialgu justkui põhjalikumale argumenteerimisele. Sageli selgub täpsema arutelu järgselt, et see, mida väljendatakse olevat vajadus, on sagedamini soov, tahe või hoopis vahend eesmärgi saavutamiseks.

Millegi vajamist tutvustatakse ja õpetatakse esialgu lihtsamate tegevuste õnnestunud sooritamise tarvis juba väikelapseas. Meisterdamisel näidatakse, et paberi täpseks lõikamiseks teistsugusesse vormi on vaja kääre või merevee kandmiseks liivalossi vallikraavi on vaja anumad. Kui laps väljendab nutuga rahulolematust, hakatakse koos otsima rahulolu taastamiseks vajalikku käitumist – “sul on vaja süüa”, “kas sa vajad embust”. Muidugi ilmnevad sageli lahenduspakkumistesse ka tahte ja soovi uurimine – “kas soovid hoopis mängida”, “kas sa tahaksid õue minna”. Hetkedel, kus proovitakse last rahustada, ei tundu vajaduse, tahte või soovi eristamisel olevat olulist tähtsust. Samas ilmneb olulisus kohe kui näiteks toidupoes on vaja argumenteerida kommide ostmise üle.

Arengu käigus muutuvad igapäevases ja ka jätkusuutlikus toimetulekus lahendamist vajavad olukorrad keerulisemaks. Samuti muutub inimene iseseisvama enesejuhtivuse suunas. Vajaduste kaudu enese väljendamine rikastub, ent kasvab ka ambivalentsus. Lõunapausil kolleegile “ma vajan kohvi” öeldes, ei ole tõenäoliselt tegemist olukorraga, kus kohvi tarbimine on eluliselt vajalik. Või kaubanduses ringi kõndides vaimustava kahekümnenda uue botasepaari märkamisele järgnev kindlameelne “ma vajan neid!” tõenäoliselt samuti ei väljenda ellujäämiseks elementaarse

vajaduse tuvastamist. Hinnasildi täpsustusel või lõunapausil meenuvate juba hommikupooliku jooksul tarbitud kaks tassit kohvi võivad otsustushoogu pidurada ja ilmutada vajadusest möödapääsuvõimaluse “kas mul on seda siiski vaja” näol.

Sõna „vajadus“ kasutamine mitmetähenduslikuna ei ole igapäevases hästi sujuvast toimetulekus probleem. Kommunikatsioonis enda või teistega jõuab sõnum vajaliku täpsusega kohale ning tegevusvoog saab positiivselt jätkuda. Lihtsamini lahendatavates olukordades soovitud eesmärgi saavutamisel pole detailide täpsus niivõrd määrav kui see on keerulisemates. Näiteks isikliku või perekondliku eelarve läbimõtlemlisel ja planeerimisel on oskus eristada vajadusi, soove ja tahtmisi juba tulemusele oluliselt suurema mõjuga. Veel keerulisem tundub olevat sobilike lahenduste leidmine teemades, milles üldisemad numbrilised mõõdupuud võivad samuti komponentideks olla, kuid individuaalset terviklikumat heaolu tagavate otsuste määravamateks osisteks on hoopis individuaalsemad psüühilised kvaliteedid. Näiteks otsuste tegemisel, mis puudutavad erialavalikut pärast üldhariduse lõppu, kvaliteetsete sõprus- ja lähisuhete loomine, töökeskkonna valik, hobitegevuste lubamine, puhkuse teadlik planeerimine jne. Keerulisemates otsustes soosib hea lahenduse leidmist võimalikult täpne erinevate aspektide kaardistamine ja asjasse puutuvate nähtuste omavaheline kvantitatiivne ja kvalitatiivne eristamine. Muuhulgas on olulisem osata eristada ja täpsustada ka vajadust.

Vajaduse senised käsitlused – kategooriad ja kriteeriumid

Üldiselt võib väita, et psühholoogias nimetatakse vajadust erinevat tüüpi käitumiste (liikumine, suhtlemine jne) algeks. Vajadusi kirjeldatakse ka kui seisundeid ja/või tingimusi mille saavutamiseks ei saa organism ellu jääda, areneda ja paljuneda. Lisaks mõtestatakse vajadusi ka läbi tarbimise ehk tegevuseks vajalikku tingimuse või ressursina. Seega saab vajaduseks nimetada algimpulssi, seisundit, tingimust, ressursi. Mulle tundub, et selline mitmetähenduslikkus vajab lahendamist, kuna kogemuslikult on tegemist erinevat tüüpi mõjuga. Samuti tekitab segadust võimalus, et ühes ja samas kogemuses on tuvastatav vajadus kõikides mainitud vormides. Kasulik oleks leida võimalus konkreetsemalt eristada vajaduse tähendused.

Samas on mõju hindamisel ja mõistmisel suur erinevus kas konkreetsetes olukorras on tegemist käitumise algimpulsiga või tegutsemiseks vajaliku ressursiga. Näiteks vajadus toidu järele ehk nälg on oluliselt teistsugune kogemus kui vajadus uue ratta ostuks. Tundub, et vajadustes on siiski teatud tüüpi hierarhilisus või loogiline järgnevus. Võib öelda, et vajadus algimpulsina on esmasem või baasilisem, kui vajadus vahendina. Kui esialgne käitumise algimpulss ei ilmne, siis ei saa ka kasutada vahendeid käitumise teostamiseks. Seega on justkui ühte tüüpi vajadus olulisem kui teine ning nende mõju uurimisel on kasulik neid omavahel eristada.

Vajaduste kategoriseerimisel on võimalik leida mitmeid erinevaid lähenemisi. Eelkõige eristatakse kõige üldisemal tasemel kahte kategooriat: esmavajadused ja sekundaarsed vajadused.

Esmavajadustena mõeldakse sageli just füsioloogilisi vajadusi (põhimõtteliselt otsesemalt kehalisse funktsioneerimisse ja ellujäämisesse puutuv) ning konkreetsema uurimisobjektina on esmavajaduste baasloogikad inimestele üpris selged. Seetõttu on ka õigustatud ootus vajalike ressursside olemasolekuks ühesem. Näiteks toidu kättesaadavuse möödapääsmatus on iseenesestmõistetav. Mõistagi pole ka füsioloogilised vajadused igal pool maailmas üheselt tagatud, isegi kui need on selgelt seotud inimelu võimalikkusega, ent need põhjused pole selle uurimistöö teema. Küll aga pean oluliseks vahemärkuseks, et ka ühiskonnakorraldustes oluliste strateegiate väljatöötamisel on minu arvates oluline võimalikult täpne nähtuse mõistmine (sh vajaduste). Seda nii poliitiliste ja majanduslike otsuste, kuid ka näiteks sotsiaal-, haridus-, õigus- või kasvatus- või tervisehoiustrateegiate väljatöötamisel. Igaüks neist proovib lähtuda baasilistest vajadustest ehk mis on see möödapääsmatu universaalne baastingimuste kooslus, millele peavad ühis- ja keskkondlikud ressursid vastama. Kui eristus on ebatäpne, on väga keeruline läbirääkida realselt toimivaid tingimusi ja leida strateegiaid vajaduse ja nõudluse tasakaaluks.

Sekundaarsete vajaduste täpsustamine on osutunud keerulisemaks väljakutseks. Üldiselt nõustutakse, et lisaks esmavajadustele on üldiseks elementaarseks heaoluks olulised ka muud vajadused, kuid täpsem määratlemine, millised vajadused konkreetsetel võiksid sellesse kategooriasse kuuluda, puudub. Leidub mitmeid erinevaid teoreetilisi ja praktilisi lähenemisi, mis vajaduste määratlemise ja kaardistamise teemaga tegelevad. Leidub erinevaid vajaduste nimekirju ja kategoriseerimisi.

Kõige tuntum vajadusi kategooriatena eristav lähenemine Abraham Maslow holistilis-dünaamiline teooria. Enamasti kujutatakse tema teooriat püramiidi kaudu, milles tuuakse esile viis põhilist vajadust. Seda tüüpi tõlgendus Maslow teooriast esindab sellest vaid üpris staatilist ja kitsast osa. Hilisemates teostes kirjeldas Maslow lähenemist, kus eristas veel omakorda metavajaduste kategooria (Maslow, 1993[1971]: 290). Alates eneseteostusest, ilmneb inimeses potentsiaal pürgida kõrgemate vajaduste suunas (samas). Vajadused ei ole Maslow teoorias eraldi nähtus, vaid autor püüdleb lähenemise poole, mis proovib samaaegselt kirjeldada ka väärtuse ja motivatsiooni seost inimese toimimise tervikus. Otsene eesmärk polegi konkreetsete vajaduste eristamine, vaid nende dünaamiline, eluline mõistmine. Fookus ja eesmärk ei peakski olema põhjaliku nimekirja koostamine, sest tõenäolisemalt ilmnevad erinevad vajadused samaaegselt väga erinevates propotsioonides ja ka omavahelistes suhestumismõjudes. (Maslow, 1954: 25)

Üks võimalik ülevaatlik liigitus on pidada esmasteks vajadusteks orgaanilisi (elutegevuse esmatingimused) ja funktsiooni- ja füüsilise aktiivsuse vajadusi (eelkõige meelte toimimine ja füüsiliselt aktiivne olemine) ning sekundaarsed jaotuvad sotsiaalseteks, vaimseteks ja esteetilisteks vajadusteks. (Bachman, Maruste 2011[2001]: 99–100)

Näiteks Marshall B. Rosenberg (2015) eristab vägivallatu suhtlemine kontseptsioonis ühes kirjelduses 41 erinevat vajadust ning tema teooriale toetuv lähenemine teises kirjelduses 84 (Feelings and Needs Inventory 2023). Nimekirjas ei eristata otseselt esmaseid ja sekundaarseid vajadusi, vaid käsitletakse neid justkui samaväärselt oluliste mõjutajatena.

Pieter Desmet ja Steven Fokkinga (2020: 9–10) eristavad 13 põhilist psühholoogilist baasvajadust, mida autorid mõtestavad justkui esmaseid vajadusi. Sekundaarsete vajadustena kirjeldavad 54 vajaduse alaliiki. Autorid rõhutavad just psühholoogiliste vajaduste esmasust ja olulisust. Näiteks füsioloogilised vajadused on esindatud alaliikidena.

Manfred Max-Neef ja kolleegid (1989: 33) eristasid 9 baasvajadust ja 4 erinevat tüüpi realiseerumiskategooriat iga vajaduse rahuldamiseks. Len Doyal ja Ian Gough (1991: 55) eristavad baasvajadustena vaid ellujäämist ja autonoomiat.

Konkreetselt just sekundaarsetele vajadustele keskenduvad teooriad leiab näiteks skeemiteraapiast, kus eristatakse 5 erinevat baasvajadust (Young, Klosko, Weishaar 2003: 9–10). Samuti on psühholoogias laialdaselt tuntud enesemääratlemise teooria (Ryan ja Deci 2017: 8) (inglise keeles *self-determination theory* ehk *SDT*) eristab kolme psühholoogilist põhivajadust. Mõlema teooria puhul jääb ebaselgeks millistel kvalitatiivsetel alustel valik on tehtud või kuidas mõistetakse esmaseid ehk mitte-psühholoogilisi vajadusi. Jääb mulje, et teatud elementaarne toimimine on juba eeldatud, kuid täpsemat kirjeldust ei järgne. Samuti pole täpsustatud esmaste ja psühholoogiliste vajaduste koosfunktsioneerimine, omavaheline mõju ja eristus.

Lisaks leidub teooriaid, mis ei erista otseselt konkreetseid vajadusi, vaid kirjeldavad kriteeriume, mis peaksid aitama vajadusi teistest nähtustest eristada ehk konkreetselt vajadusi tuvastada. Üldiselt seostatakse erilist vajadusele omastena järgnevaid tingimusi: ellujäämiseks elementaarne, vajalik füüsiliseks ja vaimseks heaoluks, ühiskonnas funktsioneerimise eeltingimused, universaalselt olulised, minimaalsel tasemel asendamatud. Selliselt kirjeldatuna jäävad kriteeriumid pigem liiga üldiseks ja on avatud mitmetähenduslikule tõlgendusele. Näiteks ühiskonnas funktsioneerimise eeltingimused võivad olla mõjutatud nii inimlikust baastoimise arvestamisest kui ka spetsiifilisematest usu- või väärtussüsteemidest. Lisaks on ühiskond omakorda keeruline nähtus, mida täpselt määratleda. Samuti on väga lai ja pigem subjektiivne mõiste „heaolu“.

Baumeister ja Leary (1995: 498) eristavad oma teoorias vajaduse kriteeriumitena järgmisi seosed:

- soodsates tingimustes ilmneb mõju kergesti
- ilmnevad afektiivsed tagajärjed
- suunab olukorra kognitiivset töötlemist
- rahuldatus toob kaasa kahjulikud mõjud
- kutsub esile eesmärgile orienteeritud käitumist, mis on loodud selle rahuldamiseks
- universaalsus
- mitte olema tuletatud teistest motiividest
- mõjutab laia valikut käitumisviise
- omab tagajärgi, mis ulatuvad kaugemale otsesest psühholoogilisest toimimisest.

Enesemääratlemise teooria üks alateooria on baasiliste psühholoogiliste vajaduste teooria (ingl k *Basic Psychological Need Theory*) (Ryan ja Deci, 2017: 239–271), kus üks eesmärkidest on leida

võimalus eristada omakorda konkreetsetes vajadustes (siiski eelkõige psühholoogilistes vajadustes) esmasus ehk baasilisus ning sekundaarus. Näiteks toitumine on baasvajadus, mille saab rahuldada lihtsalt kõhu täis söömisena ükskõik millise toiduks kõlbava söögiga. Mis puudutab kõhu täis söömist just kindla toiduga (näiteks tunne, et vajatakse jäätis või vajatakse liha), on juba konkreetse vajaduse sekundaarne tase. Selle teooria kohaselt on konkreetsemalt psühholoogiliste baasvajaduse peamised kriteeriumid (1) tugev positiivne seos psühholoogilise terviklikkuse, tervise ja heaoluga; seoses peab ilmema kahepoolne mõju: vajaduse rahuldus peab tooma positiivse tulemuse ning rahuldamatus tekitama negatiivse efekti, (2) kontekstispetsiifilisus – vajadus täpsustab konteksti ja tegevused, mida on tarvis rahuldamiseks, (3) empiiriliste nähtuste tõlgendamisel ja kirjeldamisel elementaarne komponent, (4) vajadus peaks ilmema ka kasvu- või arengumotivaatorina, mitte ainult puudujäägi tuvastamisel, (5) vajadus peab vastama esialgse muutuja tunnustele, mitte olema muu nähtuse tulemus, (6) universaalsus (samas, 251–252).

Mõlemas kriteeriumite nimekirjas on lubavamat konkreetset. Samas nii mõnedki kirjeldatud kriteeriumitest on omased ka teistele nähtustele, nagu näiteks motivatsioon või tung. Seega konkreetset vajaduse tuvastamisel oleks kasulik leida vajadust teistest nähtustest eristav kvaliteet.

Vahekokkuvõte

Nagu selgub, on vajadus põhimõtteliselt igapäevaselt aktuaalne nähtus, mis mõjutab mitte ainult inimese, vaid iga elusa organismi toimetulekut ja heaolu. Samas on mõtestamisel ja määratlemisel palju ambivalentsust. Lihtsustavalt võib üldistada, et enamustel vajadusi uurivatel teooriatel on ühisosaks arusaam, et vajadused on muudest kvaliteetidest eristatavate nähtusena olemas ning need on olulised käitumise ja üldise heaolu mõjutajad. Samuti võib öelda, et on ühine seisukoht, et on erinevat tüüpi vajadusi. Lihtsalt öeldes nõustutakse, et vajadused on olemas, neid on mitmeid ja need on heaoluks vajalikud.

Niivõrd üldine kirjeldus ei tuvasta kvaliteeti, mis teeb vajadusest vajaduse ega kirjelda vajaduse funktsionaalset olemust. Sageli uuritakse ja kirjeldatakse pigem vajaduse väljendusi, tulemeid ja rahuldamise vahendeid. Näiteks tegeletakse pigem tagajärje lahendamise, käitumise

muutmisega, emotsiooni reguleerimisega. Vajaduse olemasolu ei eitata, ent algpõhjuse mõistmisest hüpatakse justkui üle. Tegeletakse tulemite või järgnevustega.

Mulle tundub, et selline lähenemine on poolik, sest jääb justkui alati tegelema vaid sümptomaatikatega, jõudmata tuumnähtuseni. Seda nii vaimse tervise mõttes kui ka muudes eluvaldkondades. Samuti jääb kestma vajalike ressursside ja meetodite lõputu läbirääkimine, mitte baasilise stabiilsuse tagamine ja seeläbi võib saada takistatud edaspidine kvalitatiivne areng.

Kõige selgemini esil olevad nähtused on lahenduste leidmiseks mõistetavalt justkui kõige kutsuvamad ning inimlikult soovitaksegi pigem kiirelt lahenduste suunas tegutsema hakata. Ent see pole alati kõige jätkusuutlikumaid tulemusi toov strateegia. Näiteks probleemses kogemuses on tugevalt esil negatiivne emotsioon. Selle emotsiooni leevendamine või tunnete muutmine saab olla üks viis kogemust muuta. Tuleb õppida ennast ja enda emotsioone reguleerima, seeläbi saavad muutuda ka mõtted, uskumused ja kogemus ise. Ent väga sageli juhtub nii, et inimene saavutab nendest reaktsioonides, signaalides ja tagajärgedes teatud parema toimetuleku ja regulatsiooni, ent algpõhjus või -impulss probleemse kogemuse tekkimiseks jääb alles. Ei teki automaatset positiivset regulatsiooni, vaid alati on toimetulekuks vajalik teadlik reguleerimine.

Võimalused minna nõ alarmsüsteemiga tegelemisest sügavamale, kogemuse ilmnemise algetkele lähemale, on olemasolevate praktikate puhul piiratud. Samas on lahendus oluline, sest mida rohkem (ja/või mida intensiivsemalt) negatiivset olukorda kogeda, seda rohkem psüühika laguneb. Inimene on tervik ja möödapääsmatute vajaduste poolt tagatud fundamentaalsed kvaliteedid on aluseks ja mõjutajaks ka teistele nähtustele ja nende arengutele.

Esmalt esil olevate nähtuste tuvastamine ja nendega toimetulek on muidugi samuti oluline samm probleemi lahendamisel ja kogemuse jätkusuutliku muutmise suunas liikudes. Iga korrastus aitab olukorral selgineda ning seostemustreid paremini näha. Ning mida paremini on näha seosed, seda sihilikumalt on võimalik neid ümber kujundada uue võimalikku kogemuse loomiseks.

Sümptomaatikaga tegelevate lähenemiste ja praktikate hulk on minu arvates piisavalt suur ja toimiv, kuid puudu on teooriatest ja praktilistest sekkumistest, mis võimaldaksid kogemust kujundavaid algelemente (sh vajadusi) ja nende mõju tuvastada. Näen, et kasu oleks mudelist, mis

võimaldaks täpsemalt ja rikkalikumalt välja selgitada erinevaid vajadusi, mis inimeses võivad ilmned. Võttes arvesse ka vajaduse mitmetähenduslikkust, võimaldaks eristada erinevat tüüpi vajadusi üksteisest ning mõista nende kvalitatiivselt erinevat rolli inimese toimimises, arengus ja heaolus.

Konkreetsel olukorral mõtestamine toimub alati parasjagu inimesele kõige keerulisemal kättesaadaval arenguastmel, milleks võib pidada keeleliselt ehk semiootiliselt vahendatud mõtlemist. On oluline võtta arvesse sellist keskkondlikku taustsüsteemi, mis oleks keerulisema funktsioneerimise tasemega kooskõlas. Semiootiliselt vahendatud mõtlemine on arenguline ja dünaamiline protsess, mis saab toimuda keskkonnas, mis võimaldab nähtuste vastavat kvalitatiivset taset ning selleks võib pidada kultuurikeskkonda. Näiteks keeleline vahendatavus peab olema esindatud ka individuaalsest kogemusest väljaspool, mitte ainult indiviidis endas. Seega indiviidi sisemised mentaalsed protsessid on omavahelises kujundamissuhtes keskkonnaga.

Kultuur väljana hõlmab keskkondliku suhestumise mõttes kogu inimese keskkonna, sisaldades endas ka teiste keskkondlike liikidega suhestumist. Kultuuriväli loob võimaluse uueks kvalitatiivseks mõtestamiseks ja teadvustamiseks. Võimalusi end uurijana erinevatesse kultuuriväljadele paigutada on mitmeid, seega pean oluliseks täpsustada sobivat teoreetilist taustsüsteemi, mis võimaldaks keerulisemat arengutaset terviklikumalt arvesse võtta ja vajadust uurimiseesmärkidest lähtuvalt vaadelda.

Selleks kirjeldan dünaamilise semioosi kultuuripsühholoogiat, mis avab indiviidi ja kultuurikeskkonna (kui inimese senise keerukaima keskkonna ehk kõrgeima arengutaseme) vastastikkust mõju ja kujundamist dünaamilisemalt, mõlemat osapoolt kvalitatiivselt uuel tasemel arvestavalt. Dünaamilisusega tähistan töös protsessi, mis vastandub staatilisusele. Uuritavas nähtuses või kogemuses on arvestatud, et vaatlus on nähtuse kujunemisprotsessiga mõningaselt kattuv ning ei eelda uurimiseks staatilist seisundit. Samuti on pidevalt käimasolev dünaamiline protsess tähendusloome, mis sünnib alati indiviidi ja keskkonna koosmõjul. Tähendusloomet mõistan siin töös kui protsessi, mille kaudu on võimalik teatud kvaliteete nii maailma kui enda kogemuses mõista. Kõrgemal arengu tasemel sekkub tähendusloome ka psüühika korrastusse ja toimimisse. See tähendab, et mõjutab ka mitmeid psüühika elemente, sealhulgas vajadust.

1.2. Dünaamilise semioosi kultuuripsühholoogia

Asjakohane on esialgu täpsustada dünaamilise semioosi kultuuripsühholoogia nimetust. Põhimõtteliselt on tegemist eelkõige Jaan Valsineri ideid koondava psühholoogia valdkonnaga, mis Valsiner ise nimetab üldistavalt ka kultuuripsühholoogiaks (Valsiner 2021). Samas teoses on Valsiner nimetanud lähenemist veel semiootilise vahendamise kultuuripsühholoogiaks (samas, 30) ning dünaamilise semioosi kultuuripsühholoogiaks (samas, 39). Lisaks on sisuliselt samatähenduslikult kasutatud nimetust semiootiline kultuuripsühholoogiline teooria (Salvatore, Valsiner, Veltri 2019: 3) või semiootilise dünaamika kultuuripsühholoogia (Valsiner 2021). Nagu näha, kannab nimetus esindatava sisu kvaliteete – vastavalt voolu suunale ja rõhuasetusele, on võimalik nimetuse kaudu fookust täpsustada. Käesolevas töös on esindab kirjutaja arvates uurimise fookust kõige paremini dünaamilise semioosi lähtepunkt.

Sisuliselt on tegemist lähenemisega, kus integreeritakse relatiivne psühhoanalüüs, dünaamiliste süsteemide teooria ja pragmaatiline semiootika üldisemasse sotsio-kultuurilise psühholoogia taustsüsteemi (Salvatore, Valsiner, Veltri 2019: 5-6), täpsemalt arengu-, sotsiaalpsühholoogia, antropoloogia, ajalooteadus, sotsioloogia, sotsiolingvistika ja haridusteadus (Valsiner 2021).

Dünaamilise semioosi kultuuripsühholoogia (edaspidi DSKP) neli põhilist ideed (Salvatore, Valsiner, Veltri 2019):

1. Indiviidi ja kultuurimiljöö suhe on vaadeldav semiootilistes terminites. See tähendab, et reaalsuse mõistmiseks vajalik mõtestamise protsess on pidevalt aktiivne.
2. Tähendus on dünaamiline ja tegutsev. Tähendus ei ole eraldi valmisolev entiteet, vaid pidevas taas-loome protsessis mõtestamisega.
3. Tähtsustatakse mõtestamise sisemist valentsust. Ühendatakse keha ja kõne, tegutsemine, tunded ja sõnad. Tegevuse emotsionaalsus ja kognitsiooni formaalsus. DSKP on geneetiline mudel, mis pöörab tähelepanu tervikule sügavamalt ja samas laiemalt. Võtab arvesse erinevates kihtidel toimuvaid protsesse, kui alati indiviidi ja kultuurikeskkonna suhtena.

4. Vastastikune läbipõimumine psüühika/meele ja kultuuri vahel. Meel ja kultuur on omavahelises vastastikkuses kujundamissuhtes. Kummalgi pole üksteise suhtes domineerivat positsiooni, olgugi, et teatud raamistikus võib võimudominatsiooni täheldada.

Täpsustatakse erinevus üldisest kultuurimõistest, mille puhul mõtestatakse objektina peamiselt kõrgemate kognitiivsete funktsioonide järgselt või nende tulemina ilmnevaid inimestele omaseid psühholoogilisi funktsioone. Madalamatest psühholoogilistest funktsioonidest eristab neid tahte rakendamise ja intentsionaalse tähendusloome kaasnemine. (Valsiner 2012: 26)

Valsineri kultuuripsühholoogia raamistikus on fookuses tähenduslikkus – kuidas läbi märgikasutuse ilmneb psüühika enesekultivatsioon (ingl k *self-cultivated*) ning kuidas see saab inimelu tähenduslikkuses keskseks. (Valsiner, Tamm 2024: 22)

DSKP raames mõistetakse kultuuri kui inimeste ja keskkonna vahelist semiootilist, märkide kaudu inimelu vahendamise protsessi. Indiviidid on aktiivsed kultuurikandjad ning keskkonnana vaadeldakse enamasti ühiskondlik-kultuurilist süsteemi. Kultuur on ruum, dünaamiline suhte protsess, mis iseseisva nähtusena ei põhjusta midagi, vaid ilmneb ja mõjutab maailma kujunemist läbi indiviidide. Tähelepanuväärse nihkena on kvaliteetide mõtestamisel esile toodud kolm aspekti. Kultuur pole edasiantud, omandatud ja jagatud, vaid koosloodud, internaliseeritud / eksternaliseeritud ja koordineeritud. (Valsiner 2021)

DSKP teoorias vaadeldakse mentaalseid protsesse kui parasjagu käimasolevaid dünaamilisi mõtestamise protsesse. Mõtestamine koosneb ümbritseva maailma tõlkeprotsessidest, mis kujundavad kogemust. Need tõlkeprotsessid on juhitud üldistatud afektiivselt laetud tähendustest, mis peegeldavad kultuurikeskkonda ja need protsessid toimivad kui baasilised intuiiivsed aimdused maailma toimimise kohta. (Salvatore, Valsiner, Veltri 2019: 1)

Inimeste reaalsus ei ole täielikult taandatav muutumatutele kognitiivsetele reeglipärasustele. Iga mõistmis- ja mõtestamisakt on kujundatud ka kultuurikeskkonnas esinevatest üldistatud tähendustest. DSKP raames vaadeldakse kultuuri abstraktsena – sümbolilise universumi ja sellest mõjutatud mõistmisprotsessi dünaamikana. Sümbolilised universumid on hüper-generaliseeritud,

afektiivselt laetud, kehastunud, globaalsed maailmavaated; eluvormid ja maailmas olemise vormid. Kultuur on kirjeldatud kui semiootiline väli ja sellest tulenevalt modelleeritud. Mõtestamist vaadeldakse kui märgi ümberpaigutamise dünaamikat. Kui märki vaadelda kui punktide ruumi, on mõtestamisel toimuv ümberpaigutamise sellel väljal liikumine ehk mõtestamist saab vaadelda kui märgi trajektoori semiootilises ruumis. Semiootiline trajektoor on märkidevaheliste seoste aeg-ruumiline muster, mis kujuneb teatud samaaegsete märkide kooskulgemise tulemusena pika aja jooksul, mis aktiveerib teatud tähenduse. See ongi mõtestamine. (Salvatore, Valsiner, Veltri 2019)

Semiootilist ruumi saab vaadelda ka kui välja. Väli on süsteem, mille sisemine dünaamiline organisatsioon omab süsteemi moodustavatele elementidele mõju. Tegutsemist vaadeldakse kui süsteemis asumise positsioonist sõltuvat funktsiooni. Kultuur väljana lubab mõtestamist vaadelda sõltuvuses positsioonist ümbritseva väljakuuluvuses. Välja ehituses on võimalik modelleerida jõujooni (ingl k *lines of force*), mis näitavad nt ligitõmbajate võimalikku mõju. Jõujooned määravad elemendi funktsiooni selle positsiooni tõttu vastavas süsteemis. Semiootiline jõujoon määrab efekti suuna ja tugevuse individuaalsele mõtestamisele sõltuvalt asukohast semiootilisel väljal. Süsteemi sees võib aga element oma kohta muuta, siis muutub ka süsteem. (Salvatore, Valsiner, Veltri 2019)

Kultuur on sisemiselt variatiivne. Kultuurimiljöo koosneb sümboliliste väljade paljususest, igaüks neist esindamas erinevat tõlget samast kultuuriväljast. Eenduvad jõujooned on kultuurimiljöös heterogeenselt jaotunud, mis tähendab, et mõju on erinevates süsteemi-positsioonides erinev.

Semiootiline jõujoon peab olema “eostatud” (ingl k *conceived*) kui baasiline, kehastunud, afektiivselt laetud taju (ingl k *sense*) dimensioon. Semiootilised jõujooned tuvastavad välja dünaamilisust: sümboliliste universumite loovad elemendid, mis hõlmavad endas võimalust toimida semiootiliste ligitõmbajatena. Sümbolilisi universume saab vaadelda kui ligitõmbajaid (ingl k *attractors*) ehk semiootilise ruumi alam-kategooriat, mille suunas trajektoor liigub. Ligitõmbajad võimendavad võimalust teatud mõtestamise eelistamist teistele variantidele. Sellest järeldub, et semiootilise jõu jooned on kogemuse esitlemise protsessi keskmes, põhjendades kahte üksteist täiendavat semiootilist põhioperatsiooni, mille kaudu selline protsess ellu viiakse: ühelt

poolt maailma ühe komponendi asjakohasus, mis on esiplaanil kogemuse objektina; teisest küljest teatud afektiga koormatud kvaliteedi omistamine kogemuse asjakohasele mõõtmele. (Salvatore, Valsiner, Veltri 2019)

Ühe kvaliteedi semiootiline aktivisatsioon on samaaegselt vastanduva kvaliteedi semiootiline neutraliseerimine. Mis puudutab baasilisi, afektist laetud üldistatud tähendusi, siis vasturääkivus/vastandus tekib sama kvaliteedi kohalolu ja puudumise dünaamikast, mitte teise kvaliteedi olemasolust. Seega kohaolevate ja puuduvate märkide omavahelised suhted on miski, mida saab dünaamilises käsitluses vaadelda ja arvesse võtta.

Salvatore, Fini ja kolleegid (2018) on mõtestamise põhialust kirjeldanud kui sümbolilist universumi (ingl k *symbolic universe*) ning esile toonud selle neli põhilist tunnust:

1. Kultuuriline paiknevus – ilmnevad kultuurikeskkonnas ning internaliseeritakse indiviidiga kokkupuutel
2. Afektiivne, eel-keeleline olemus – arusaamise loogikad toetuvad emotsionaalsele, afektiivsele kogemusele
3. Pole eraldi nähtus, vaid indiviidi kehastuse osis – ideedega on läbipõimunud tunded, mõtted, tegutsemine, otsustamine.
4. Moodustub kogemuste tervikkoguna – inimese kogemused kujundavad sümbolilist universumi

Kultuuri loomine ja selle kaudu tegutsemine toimub läbi märkide ja tähendusloome, nii intra- kui ka intersühholoogilistel väljadel. Märkide abil jõuab indiviidini sõnum, mida internaliseerimise kaudu enda psüühikas analüüsitakse, sünteesitakse samas psüühika uuenenud mustriteks, ning seejärel eksternaliseerimise kaudu, taaskord läbi märkide, jagatakse läbi kultuuriliste vahendite ühiskonda. Olulisel kohal on piiri roll, mis inklusiivse eraldamise kaudu lahutab, ent samal ajal hoiab osi koos. Piiridel toimub semiootiline vahendamine.

DSKP vaatleb inimese Mina dialoogiliselt, olles samal ajal märgisüsteemide poolt hierarhiliselt korraldatud, piiratud überpöördumatu aja kulgemisest. DSKP on alternatiiv põhivoolu

psühholoogilistele teooriatele ja selle lisandväärtus tuleneb dünaamilisest lähenemisest ,ehk rõhutatult on arvestatud inimese ja kultuuri vahelist protsessi kui pidevas muutuses olevat nähtust.

Seeläbi on võimalik arvestada kogemust reaalsusega kooskõllalisemalt. Samuti on rikastav inimese ja kultuuri vahelise koosloomingu kahe-suunalisuse eeldus. Teiste keskkondadega seoses (näiteks füüsilise) võib rohkem esile kerkida paratamatust ehk mõju on justkui rohkem määratletud keskkonnast või organismi baasfunktsioonidest (hingamine, temperatuur jne). Kultuurikeskkonnas on eriline võimalus ületada paratamatuse määra oluliselt rohkem kui muudes keskkondades. Ehk looja-staatus on looduslike ja loomulike keskkondadega võrreldes rohkem inimese poole kaldu. Selles on oma võlu ja valu. Looming võib sündida ka juhuslikult ning hakata omakorda vastupidist mõju pakkuma. Kui on näha, et selline ilmumine ei ole kasulik, on vaja mõista, mis on loomises valesti läinud ning teha vajalikud muutused.

Olukorras, kus on tekkinud vajadus muutuseks, sest senine toimetulek ei õnnestu, ei ole efektiivne terviküsteemi korraga muuta. Selleks on inimese kogemuse rikkus sageli liialt suur. Tervikut saab aga mõjutada elementide kaudu ja sageli ei olegi viga või raskuskoht tervikus endas, vaid milleski väiksemas, mille funktsioon ei toimi. On elemente, mille tuvastamisel on inimesel olemas efektiivsed meetodid ning on elemente, mille tuvastamisel on praktiliste meetodite arendamine algsemas arenguetapis. Üks nendest elementidest on vajadus ning järgnevalt kirjeldan mudelit, mille eesmärk on eelkõige panustada vajaduste tuvastamise täpsustamisele, mis võiks tõenäoliselt aidata ka seeläbi vajadustega seotud düsfunktsioone lahendada.

2. Vajaduse tähendusdünaamiline mudel

Vajaduste tähendusdünaamiline mudel koosneb kolmest üksteist kvalitatiivselt täiendavast etapist. Mudeliga uurin võimalust võtta arvesse erinevusi inimest ümbritsevates keskkondades ja nendega suhestumises sündivates vajadustes, samas ühendades vajaduste funktsioneerimise loogikaid universaalse funktsionaalse süsteemi toimimise kaudu. Elu on pidevas liikumises ning seega on eluliste nähtuste uurimisel oluline arvestada elusolemise dünaamilisusega. Seda võimaldab mudeldada trajektooride ekvifinaalsuse mudeli integreerimine dünaamilise semioosi kultuuripsühholoogia raamistikus. Kuna vajadus, mis lahendatakse, ilmneb alati unikaalses indiviidis, võetakse mudelis arvesse individuaalset tähendusmaailma ja avatakse seda muutuspotsiaale otsides, eesmärgiks positiivne toimetulek.

„Tähendusdünaamiline“ rõhutab mudeli kahte olulist põhimõtet. Uue perspektiivi saamiseks eemaldun mudeliga vajaduse käsitlemise universaalidest ning otsin võimalust avada vajaduse mõistmisel individuaalsemaid tähendusi. Üldiseid ja universaalsemaid tähendusi indiviidi kujundamisel on kergem näha tulenevalt nende sagedasemast ilmnemisest ning ühisemast kogemuslikust mõistmisest. Need tähendused mõjutavad samuti inimese individuaalset tähendusmaailma, kuid on vaid üheks komponendiks. Vajadusi kaardistavad meetodid ja mudelid jäävad sageli üldiste tähenduste tasemele ning individuaalsemat tähenduskihti ja unikaalset arengulugu võetakse vähe arvesse. Kui, siis psühholoogias pigem läbi staatiliste meetodite. Seega on teine minu jaoks oluline otsing leida võimalus vajaduse ilmnemist täpsustada ja uurida dünaamiliselt. Eelkõige tähendab see vajaduse funktsioneerimise vaatlemist avatud, pidevalt ilmneva ja areneva protsessina. Keskkonna tingimustest tulenevalt võib ilmneda vajaduses universaalse aspekt, kuid funktsioneerimine indiviidis on dünaamiline protsess, mille üks kujundav ja mõjutav element on tähendus.

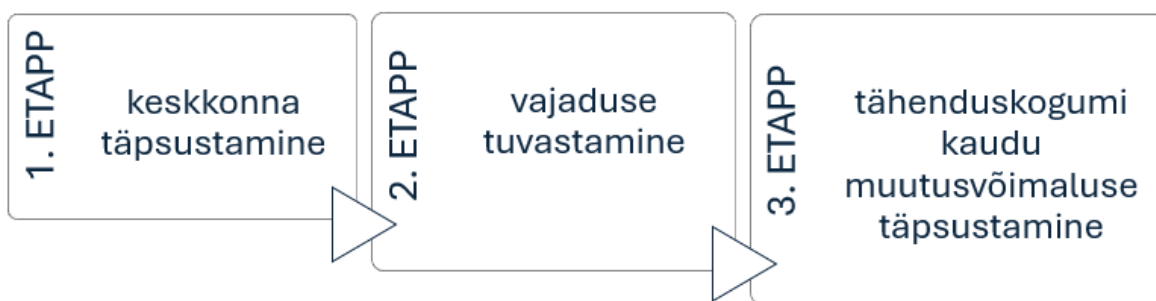
Üldiselt on nii, et kui kõik toimib ühetaoliselt edukalt, siis on keeruline näha toimivuse eriomaseid printsiipe. Tingimuslikkus tulemuste saavutamisel hakkab ilmnenema sama nähtuse eripäraste olukordade võrdluses. Inimkogemuses tähendab see lihtsalt öeldes seda, et nähtuste täpsemaks mõistmiseks on vajalik võrdlusmoment. Näiteks erinevate toimivuste ja/või toimimatuse vahel.

Tööle teemakohaselt saab toimimatust kirjeldada kui vajaduse rahuldamatust ehk keskkonnaga kohanemise takistust. Ehk inimesel on tekkinud düsfunktsioon. Selle alus pole ühekordne kohanematus, vaid ilmnenemise sagedus on saavutanud teatud piisava korduvuse. Täheldatav on emotsionaalne frustratsioon ehk märguanne üldise kogemuse integratsiooni ebaõnnestumisest.

Siinkohal täpsustus, et esmase lihtsuse huvides lähtutakse kirjelduses täiskasvanud inimesest, kes on saavutanud teatud arengutaseme eneseteadvustamise kihtides.

Ilmnenud düsfunktsiooniga seotud kogemuste konkreetsemaks raamistuseks paigutatakse need eeletapina trajektoore ekvifinaalsuse mudeli kaudu süsteemi, mis võimaldab paremini näha arengukulgu. Mudel lubab arvesse võtta nii realiseerunud kogemusi kui ka potentsiaalseid kogemusi, seda nii mineviku, oleviku kui ka tuleviku aegraamistuses.

Esmalt kirjeldan täpsemalt trajektoore ekvifinaalsuse mudelit. Seejärel vajaduste tähendusdünaamilise mudeli etappe. Sissejuhatavalt esitan siinkohal vajaduste tähendusdünaamilise mudeli esmase skeemi (*joonis 1*).

Joonis 1. Vajaduste tähendusdünaamilise mudeli skeem.

2.1. Eeletapp – trajektooride ekvifinaalsuse mudel

“Number skaalal on kirjeldus tulemusest – trajektoor on kirjeldus protsessist.” (Sato, Hidaka ja Fukuda 2009: 225)

Psühholoogias domineerib uurimismeetod, kus fenomenile määratakse numbriline vorm, millega oleks statistilises analüüsis kerge opereerida. Sageli unustatakse, et numbritel endil ei ole kvaliteete, mis nendel fenomenidel, mida need numbrid justkui esindavad. Liigne fookus on stabiilsusel, ühtsuses ja konformsuses, mis hajutab tähelepanu inimese eksisteerimise sotsiaalselt olemuselt ja sotsiaalsed printsiibid jäävad arvesse võtmata. Inimest mõjutavad ka kultuurilised tähendused, mis sisult võivad olla üpris stabiilsed, kuid ei saa kunagi olla muutumatud ja permanentsed. Fragmenteeritud lähenemisele vastukaaluks on vaja uut lähenemist.

Süsteemsest vaatest lähtuvalt saab inimest vaadelda avatud süsteemina, kus uuritav subjekt pole enam diskreetne indiviid, vaid suhestub oma keskkonnaga ning neid üksteisest väga konkreetselt või täpselt eristada on raske. Elukulgu uurides tuleb paratamatult arvesse võtta aega. Senises psühholoogias ja sotsioloogias ei ole seda ootust liigtõsiselt täidetud. Fookus on olnud stabiilsusel. Seni on domineerinud korrelatsioonidele ja staatilistele seostele keskendunud metodoloogiad. Stabiilsus ja struktuursus on uurimismetodoloogias muidugi olulised, kuid ilmselt mitte päris nii rigiidsel kujul, kui seni. Lisaks stabiilsusele ja struktuurile käib indiviidi loomuliku elu juurde ka dünaamilisus. Staatilisusest unistava metodoloogia vastukaaluks on loodud trajektoori ekvifinaalsuse mudel (TEM) või trajektoori ekvifinaalsuse lähenemine (ingl k *trajectory equifinality approach*) (Valsiner, Tamm 2024: 211), mis tugineb süsteemsusele ja võtab arvesse ümberpöördumatut aega, milles elu kulgeb. (Sato, Hidaka, Fukuda 2009)

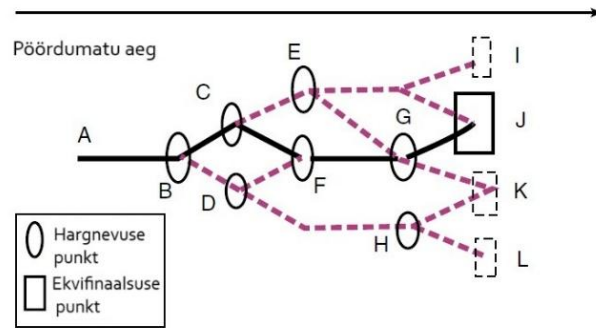
Näib, et varasemalt on psühholoogia metodoloogilisel arenguteel tuginenud inspiratsiooni ammutamisel pigem materiaalsusele ja reaalteaduste stabiilsusele suunatud metodoloogiale. Lisaks domineerib psühholoogiliste fenomenide uurimismeetodites lähenemine, kus on lähtutud mõõtmistel punkti-laadsusest. Selline vaade aga kirjeldab nähtust ainult sellesama punkti raames. Arvesse ei võeta individuaalset ajalugu ja teekonda ning liigselt matemaatiline lähenemine ei anna sisulise kvaliteedi, selle dünaamika ja mõjuseoste olemuse kohta palju informatsiooni. Puudub aeg

ja suund, muutus ja transformatsioon jääb kirjeldamata. Punktilaadsuse ja vektori kombineerimisel saab luua trajektoori ehk võtta arvesse ka teekonna suunda ja selle muutusi. TEM lubab kirjeldada nii potentsiaalseid kui ka realiseerunud trajektoore, mis saavad kokku ekvifinaalsuspunkti.

Trajektooridest lähtuv mudel on arenguliseks ja ajalooliseks vaatenurgaks uudse potentsiaaliga, sest sellelaadne mudel võimaldab vaadelda elukäigu/eluloo kompleksust võimendatult/esiletõstatult. Sato, Hidaka ja Fukuda (2009) rõhutavad, et trajektoore kasutatakse ka mõnedes sotsioloogilistes lähenemisest, kuid ka nendes on enamasti tegemist vektoritega, mida uuritakse tagasivaatavalt ehk juba siis, kui faktilisus on ilmnunud sinna toonud teekonnana. Inimesed elavad oma elusid teadaolevast teadmatusse liikudes. TEM meetod võimaldab vaadelda potentsiaalseid või/ja mitte-realiseerunud trajektoore nii minevikus kui tulevikus. Lisaks ilmneb võimalus kontseptualiseerida trajektooride konstrueerimine protsessis. Valsiner (2021: 23) rõhutab samuti nende käitumiste arvesse võtmist, millel on potentsiaal realiseeruda, kui pole seda veel teinud.

TEM on kasvanud välja tänapäevase teaduse vajadusest säilitada kaks analüütilise skeemi tunnust – aeg ja potentsiaalide aktualiseerumine. Dünaamilisust väljendatakse sotsiaalse mõju kujutamiseks. Alternatiivsete valikute olemasolu puhul ei vali isik neid kõiki. TEM on hüpoteetiline trajektooride mudel, mis kirjeldab uurijate poolt fookusesse võetud ekvifinaalsuse punkti jõudmise sarnasust (Sato, Hidaka ja Fukuda 2009: 226). Empiirilistest andmetest moodustatud/kujutatud TEM võib esindada tõelist abduktiivset järeldamist. TEM pole järeldamise ega empiirilise testimise tulemus.

Ekvifinaalsus on laiemalt tuntud üldises süsteemiteoorias Ludwig von Bertalanffy kirjeldustes kui süsteemi poolt erinevate algtingimuste korral ühe ja sama lõppoleku saavutamise (1968). Siinkohal tähendab ekvifinaalsus mitte samasust, vaid sarnasuse regiooni ajutises erinevate trajektooride kurssides. Ekvifinaalsus ja trajektoor on omavahel mitmekihtselt seotud. Lühidalt, TEM on meetod kirjeldamiseks indiviidi elukäiku pöördumatus ajas pärast seda, kui uurija on määranud olulised sündmused kui fookusesse võetud ekvifinaalsuse punkti (EFP). Kui EFP on määratud, saab esile toomiseks joonistada trajektoore (*joonis 2*), mis võimaldab TEM hoomata pöördumatus ajas.

Joonis 2. Trajektoore multilinearsus (Sato, Hidaka ja Fukuda 2009: 227).

TEM'ga seonduvad põhimõisted

Ajalooliselt Struktureeritud Valim (ingl k *Historically Structured Sampling*). Loodud kontrastiks juhuvalimile, mis põhimõtteliselt ei toimi, sest inimkond on heterogeenne. Samuti on inimkoosluse variatiivsus elukäikude tulem, mis on omakorda ka ajast sõltuv fenomen. Juhuvalimi puhul eeldatakse, et indiviid koosneb teatud väljavalitud “variaablitest”. ASV keskendub iga inimese läbielatud kogemusele ümberpöördumatus ajas. Läbielatud kogemust käsitletakse kui tõelist avatud-süsteemset fenomeni. Ja kõik läbielatud kogemused on läbipõimunud teatud aja ja kohaga, nimelt kultuuriga. Isikupära pole läbielatud kogemuse “sõltuv muutuja”, vaid avatud-süsteemne fenomen. Põhimõtteline nihe toimub juhuvalimist mitte-juhuslike individuaalsete juhtumite valimisse. Tulenevalt kultuurinähtuste ajaloolisest ja süsteemsest olemuses on nende uurimiseks vajalik meetodika, mis arvestab kultuurinähtuses peituvate üksikisikute ja ühiskonna ajaloolisi trajektoore senisest dünaamilisemal viisil. Valsiner ja Sato (2006) pakuvad välja meetodi, mis toetub järgevatele ideedele:

1. Ajalooline kontekst: kultuuripsühholoogia tunnistab, et üksikisikute käitumine ja kogemused on sügavalt juurdunud nende ajaloolises kontekstis. See tähendab, et valimimeetodid peavad arvestama osalejate ajalooliste trajektoore ja elukäikudega, mitte käsitlema neid isoleeritud andmepunktidenä.
2. Süsteemne olemus: psühholoogilisi nähtusi vaadeldakse osana avatud süsteemidest, mis on oma keskkonnaga vastastikku sõltuvas suhestumises. See

perspektiiv nõuab valimiloomismetodeid, mis võtaks arvesse süsteemseid suhteid ja interaktsioone üksikisikute ja nende kultuurilise konteksti vahel.

3. Kultuuriline eripära: rõhutab vajadust mõista psühholoogilisi nähtusi konkreetsetes kultuurikontekstides.
4. Üksikjuhtumi fookus. Üksikjuhtumile keskendumine soodustab võimalust üksikasjalikumalt mõista psühholoogilisi nähtusi ning seejärel kasutada teadmisi laiemate teoreetiliste mudelite loomiseks ja testimiseks.
5. Dünaamiline ja arenev olemus: vajalik on valimi loomise meetod, mis võimaldab paindlikkust ja kohanemisvõimelisust. Suur väärtus on longituuduuringud, mis jälgivad üksikisikute arengut ja muutusi nende kultuurilises kontekstis.
6. Teoreetiline integratsioon: teoreetilised teadmised integreeritakse valimi moodustamise protsessi, suunates osalejate valikut lähtuvalt nende asjakohasusest uurimisküsimuse ja teoreetilise raamistiku suhtes.

Ajalooliselt struktureeritud valimi (ASV) rakendamise kolm taset on:

1. Makrogeneetiline tase: hõlmab ühiskonna, sotsiaalse rühma või institutsiooni ajaloo uurimist. Keskendutakse olulistele ajaloolistele sündmustele või üleminekutele, mis on kujundanud laiemat sotsiaalset konteksti.
2. Mesogeneetiline tase: keskendub individuaalsele elukäigu arengule (ontogeneesile). Uurijad valivad osalejad nende isiklike elutrajektooride ja oluliste elusündmuste põhjal. Eesmärk mõista kuidas ajalooline ja kultuuriline kontekst mõjutab individuaalset arengut.
3. Mikrogeneetiline tase: otsustusprotsesside uurimine igapäevaelus. Vaadeldakse kuidas üksikisikud oma ajaloolise ja kultuurilise tausta kontekstis otsuseid teevad. Aitab mõista otsuste tegemise ja käitumise vahetuid ja üksikasjalikke protsesse. (Valsiner, Sato 2006)

Rakendades ASV-i nendel kolmel tasandil, saavad teadlased igakülgselt mõista kultuurinähtuste ajaloolist ja süsteemset konteksti, mis viib täpsemate ja asjakohasemate uurimistulemusteni. Lähenemine eeldab ajalooliste trajektooride kaardistamiseks mitme meetodi kasutamist, nagu

avatud küsimustikud, intensiivsed intervjuud, ajaloolised teadmised, teoreetilised teadmised ja terve mõistus. See aitab mõista uuritavate nähtuste süsteemset olemust.

Ekvifinaalsus ja trajektoolid. Ekvifinaalsus on printsiip, mis väidab, et avatud süsteemis on määratud lõpp-punkt võimalik saavutada erinevate potentsiaalsete võimaluste kaudu. Need erinevad võimalused on trajektoolid, mille variatiivsus peegeldab elu rikkust. Ekvifinaalsuse punkt ei ole lõpp-eesmärk, vaid muundub sõltuvalt perspektiividest. Ekvifinaalsuse punktiks muutub nähtus uurija positsiooni seadmise tulemusena.

Ümberpöördumatu aeg. Valsiner väidab Bergsonile tuginedes, et ümberpööramatu aeg on elementaarne absoluut, kui uurida elus fenomene/nähtusi. Aeg voolab lõputust minevikust lõputusse tulevikku.

Hargnevuse punkt ja möödapääsmatu punkt. Hargnevuse punkt (HP) on koht, kus on võimalik teha valik erinevate trajektooride vahel. Möödapääsmatu läbimispunkt (MP) tähistab kohta, millest pole võimalik mööda pääseda ehk faas või kogemus indiviidi elus mida paratamatult tuleb läbida.

Mitmikfinaalsus ja finaalsuse tsoon. Mitmikfinaalsus kirjeldab EFP järgnevaid edasisi võimalusi. EFP on uurija poolt määratletud ja ei tähista lõplikkust, vaid fookusesse võetud hetke. Kui EFP järgne lõplikkus on selge, siis kasutatakse mitmikfinaalsuse mõistet. Kui finaalsus on ebaselge, siis finaalsuse tsooni mõistest.

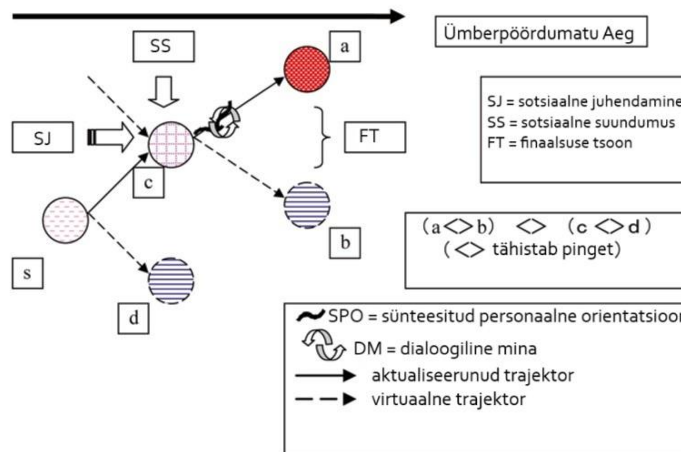
Sotsiaalne suundumus ja sotsiaalne juhendamine. Sotsiaalne suundumus on põhimõtteliselt suunatud sotsiokultuuriline võim. Siia kuulub traditsioon, sotsiaalne norm ja sotsiaalne surve. Sotsiaalne juhendamine on vastujõud sotsiaalsele suundumusele ehk intiimsemate sotsiaalsete suhete poolt kantavad suunamised.

Avatud süsteemi transformatsioon. TEM on tööriist kirjeldamiseks reaalseid ja kujuteldavaid trajektoore jõudmaks ekvifinaalsuse punkti, kuid see ei sisalda endas tööriista kujutamaks igat indiviidi seisundit kui avatud süsteemi mingil trajektoiril. Aegajalt avatud süsteem transformeerub ja peaaegu säilitab muutuse.

Ajalooliselt struktureeritud valimi ja TEM rakendamisel võib täheldada järgmisi etappe:

- (1) relevantsete ekvifinaalsuse regioonide/punkti ja möödapääsmatute punktide määratlemine/ defineerimine uuritava protsessi trajektooride kaardil;
- (2) empiiriline kaardistus kõikidest juhtumitest nende punktide läbimisel;
- (3) reaalsete trajektooride võrdlemine ekvifinaalsus-piirkonnale lähenedes.

Oluline osa TEM rakendamisel on aru saada mis juhtub hargnevuse punktis. Elu jooksul kujunenud personaalset suundumust teatud viisil otsustada või käituda kirjeldatakse mõistega Sünteesitud Personaalne Orientatsioon (SPO), mis suunab inimest järgmisesse finaalsusesse ja on mõjutatud erinevate mõjutajate ja takistajate poolt. Näiteks sotsiaalse suundumuse ja sotsiaalse juhendamise poolt (joonis 3). Avatud-süsteemse raamistiku kohaselt on indiviid pidevas suhestumises enda keskkonnaga. Trajektooridel liikumine eeldab otsustamist, ent ka samaaegselt erinevate võimaluste nägemist pöördumatus ajas. Otsustuskogemused on tingitud ja mõjutatud varasemast.

Joonis 3. Sotsiaalne juhendamine ja sotsiaalne suundumus (Sato, Hidaka ja Fukuda 2009: 235).

Põhimõtteliselt lubab TEM uuritava nähtuse puhul kirjeldada võimalikke erinevaid teekondi sama tulemuseni ehk avada mitmekülgsemalt elemente, mis kogemust kujundavad. Mida paremini on elemendid tuvastatavad, seda teadlikum saab olla ka muutuse kujundamine. Teekondi saab kirjeldada keskkonna ja konteksti koosloomes indiviidi isikliku tervikliku omapäraga. Mudeli

lisandväärtus on ühe indiviidi- ehk juhtumikesksus, mis lubab nähtust uurida realistlikumalt ehk päriselutingimustes, mitte tehiskult loodud konstruktsiooni esinemise tuvastamise kaudu.

Lisaks on uudsem perspektiiv ajalises kulgemises sama nähtuse arengu vaatlemine. TEM'is keskendutakse pigem trajektooride ideele ehk erinevate teekondade rõhutamisele, mis on indiviidi isiklikus arenguloo arvestamises kasulik lähenemine.

Konkreetses düsfunktsionaalses olukorda saaksin eeletapis TEM'i kaudu avada sarnaseid olukordi arvesse võttes. Näiteks võib inimese probleemolukordade kirjeldusest jääda kõlama toimetulematus ülemäärase ärevusega esinemisolukordades või liigne ärrituvus reaktsiooniga ebaproportsionaalsetes olukordades. Ehk on ilmnenu korduvus mingit tüüpi vajaduse mitte-rahuldamises ehk kohanemine keskkonnaga pole saavutanud positiivset toimetulekut – korduma on jäänud düsfunktsionaalne muster.

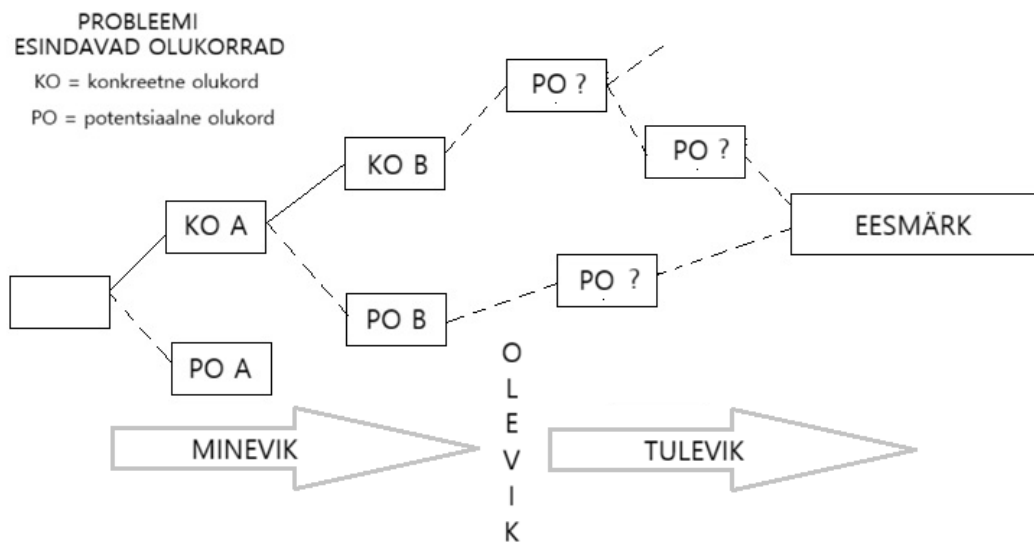
Individuaalses kogemuses saan kaardistada hargnevuse või otsustamise punktid, kus on sama probleemi ilmumine täheldatav. Selles protsessis on oluline, nagu eelnevalt TEM meetodi kirjelduses täpsustatud, võtta arvesse neid trajektoore ja hargnevuse punkte, millel on olnud ja/või on potentsiaal realiseeruda, kuid see pole veel õnnestunud ja/või ilmnenu. Hargnevuspuntide kaardistamisel saan täpsustada ka möödapääsmatud punktid. Mõnes mõttes saab möödapääsmatuid punkte vajaduse uurimisel määrata näiteks kui üldisi arengukogemusi, mis on kasvamisel vältimatud või kui kogemusi, mida pole võimalik vältida.

Trajektooride mudeldamisel (*joonis 4*) positsioneerin kirjelduse hetke alati olevikus, kuid hargnevuse punkte ja trajektoore kaardistan minevikus ja/või tulevikus. Minevikus saavad hargnevuspunktid olla konkreetsed (realiseerunud kogemused) või potentsiaalsed olukorrad. Tulevikus on võimalik kaardistada vaid potentsiaalseid olukord.

Konkreetsed olukorrad lubavad tuvastada düsfunktsionaalses olukorras asjakohased kogemuse elemendid, nende hulgas ka vajaduse. Seejärel saan teiste konkreetsete olukordade elementide võrdlusel tuvastada ühisosa ja erinevused. Näiteks tuvastada vajadus, mis olukorras esineb ning seejärel uurida, kas sama vajadus esineb ka teistes konkreetsetes olukordades ning millised muud seostuvad elemendid on olulised mõjutajad.. Potentsiaalsed olukorrad on kogemused, millel on

võimalus realiseeruda, kuid mingil põhjusel need ei õnnestu. Potentsiaalseid olukordi kaardistades saab neid võrrelda konkreetsete olukordadega ning leida elementidevahelisi seoseid, milles on võimalik muutusi teha.

Konkreetsed olukorrad aitavad täpsustada düsfunktsiooni ja rahuldamata vajadust. Potentsiaalsed olukorrad aitavad leida valikuvõimalusi ning lahendusi. Eesmärk on jõuda rahuldatud vajaduseni ja selle kaudu düsfunktsiooni lahendamiseni. Trajektoori kaardistamine võimaldab täpsemini tuvastada konkreetse vajaduse kujunemist ning uurida sarnaste kogemuste ühist mõjutajat. Kui muuta ühist mõjutajat, siis on võimalik, et korraga ilmneb muutuspotsiaal kõikides asjakohastes kogemustes (nii nende tähendus minevikus kui ka mõju tulevikus). Selmet keskenduda igale kogemusele eraldi kui isoleeritud olukordadele.

Joonis 4. TEM mudeldamine vajaduse tähendusdünaamilise mudeli raames.

Kuidas valik ilmneb või otsus konkreetsemalt sünnib, TEM ei vasta. Ehk mis mõjutab või määrab selle, miks mõnel inimesel õnnestub sarnases olukorras teha valik selliselt, et düsfunktsiooni ei teki või mis määrab selle kas düsfunktsioon laheneb. Minu eesmärk on keskenduda elementide puhul just vajadusele ning paremini avada otsustuspunktides vajaduse esinemist ja mõju kogemuse kujunemisele. Selleks täiendan mudelit hargnevuspunktides toimuva otsustamisolukorra täpsema avamisega. Hargnevuspunkte käsitlen kui otsustamispunkte, kus on ilmnunud mingit tüüpi asjakohane vajadus, mille rahuldamine on olukorraga toimetulekuks ja/või arenguks oluline.

2.2. Esimene etapp – keskkonna tuvastamine

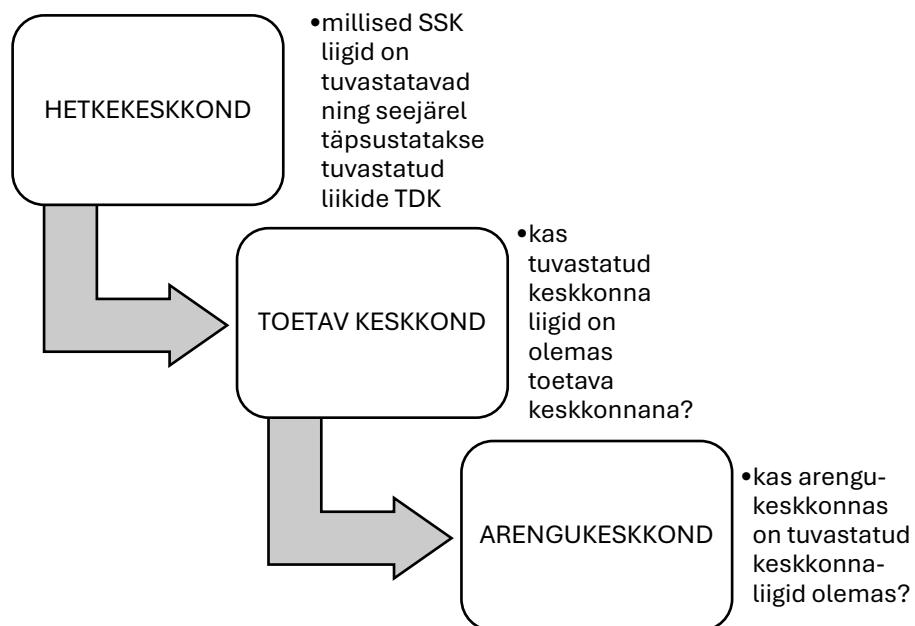
Vajaduse tähendusdünaamilist mudelit rakendan igas TEM kaudu kirjeldatud otsustuspunktis. Esimese sammuna pean vajalikuks täpsustada keskkondlikud tingimused ja nõudlused.

See, milline kogemus on inimesele üldse võimalik või ka parasjagu oluline, sõltub nii arengutasemest kui ka keskkondlikust (kõik mis jääb organismist väljaspoole) rikkusest. Olukorra lahendamisnõudmised on alati määratletud keskkondlikest tingimustest. Terviklikkus on samuti lahutamatu seotud keskkonnaga ning põhimõtteliselt saabki olemasolemine, elu ja käitumine ilmned ainult keskkonnas. Seega on ka vajadused alati möödapääsmatult seotud keskkonnaga ehk keskkondlikes tingimustes toimetulekuga.

Vajaduse mõistmiseks on vaja arvestada selle kahte põhilist mõjutajat – indiviidi ja keskkonda. Ning vajaduse rahuldamiseks tuleb vajadus alati ainult kindlas olukorras ära tunda. Vajaduse rahuldamist soosib seega lihtsustatult a) keskkonna võimalik täpne äratundmine ja b) indiviidis toimuvate protsesside täpsem mõistmine ja seeläbi juhtimine.

Vajadust uurivad käsitlused määratlevad minu arvates sageli keskkonda liigselt üldistele eeldustele tuginedes või ei tee seda üldse. Seetõttu tundub kasulik otsingut täpsustada ja leida võimalus vastata küsimusele – milliste keskkondadega on parasjagu üldse vaja kohaneda? Seejärel saab täpsustada, millised vajadused huvipakkuvases kogemuses aktuaalsed on.

Seega ei määratle ma keskkonnana vaid ühte liiki keskkonda, vaid tuvastan esimeses etapis konkreetses olukorras aktuaalsed keskkonnad (*joonis 5*). Selleks toetun Aaro Toomela käsitlusele keskkonnaliikide eristusest, mis rikastab vaadet nii hetkekeskkonna seisund-staatilisusest kui ka tekke dünaamilisest perspektiivist.

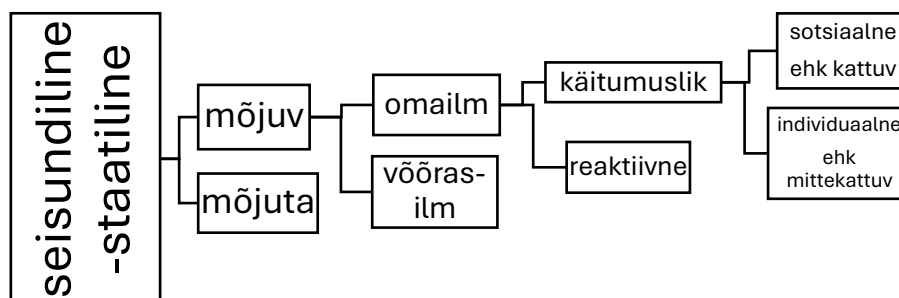

Joonis 5. Keskkondade tuvastamise skeem vajaduste tähendusdünaamilise mudeli esimeses etapis. SSK – seisundilised-staatilised keskkonnaliigid, TDK – tekkedünaamilised keskkonnaliigid.

Aaro Toomela struktuur-süsteemse teooria raamistikus määratletakse vajadus samuti alati keskkonnaga koosmõjus. “Vajadus on organismi või tema keskkonna muutus, mille esilekutsumisel väldib organism muutuvatest keskkonnatingimustest tulenevat ohtu oma terviklikkusele” ehk “vajadus on selle kirjeldus, mida organismile keskkonnamuutustega kohanemiseks vaja on” (Toomela 2016: 210).

Keskkonnaliigid pole kattuvad, kuid on omavahel seotud. Esmalt eristab Toomela kolm erinevat kvalitatiivset alust, millest lähtudes saab keskkonnaliike eristada. Nendeks on seisundiline-staatiline, tekkedünaamiline ja indiviidi keskkond. (Toomela 2016)

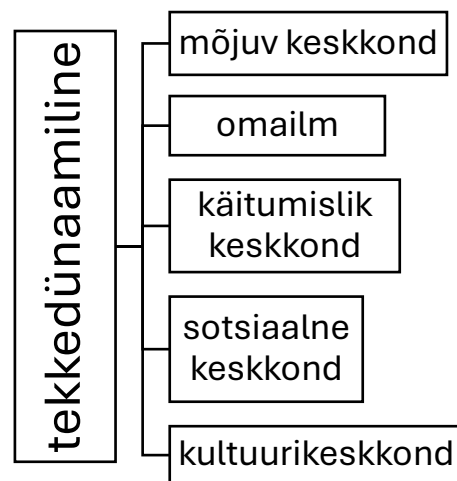
Staatiline-seisundiline eristus (joonis 6) lähtub asja ja selle keskkonna erinevate suhete võimalustest ehk potentsiaalidest. Rõhuasetus pole muutumatusel, vaid hetkeolukorral – seisundil, milles parasjagu eksisteeritakse. Järgnevad eristused alaliikides kirjeldavad asja suhet nelja erineva materia tüübiga: füüsikaline, elus, psüühiline, sotsiaalne. Esmalt eristatakse mõjuv ja mõjuta ilm, mis eelkõige lähtub füüsikalistest suhetest. Mõjuga keskkonnas eristuvad materia elusa vormi lisandumisel omailm ja võõras-ilm. Omailmas ilmneb psüühiline võimekus, mis võimaldab eristada keskkonnaga suhestumisel psüühiliselt koetava omailma ehk käitumiskeskkonna ja ainult elusolendina, ilma psüühiliselt suhestumata koetava omailma ehk reaktiivse keskkonna. Sotsiaalse materia ilmnmisel jaguneb käitumiskeskond veel kaheks erineva kvaliteediga keskkonnasuhteks: sotsiaalne ehk suhtlejate potentsiaalselt suhtlusaktis kattuv osa (selles ilmneb ka kultuurikeskkond) ning mittekattuv ehk individuaalne käitumiskeskond. (Toomela 2016)

Joonis 6. Seisundiliste-staatiliste keskkonnaliikide jaotus.

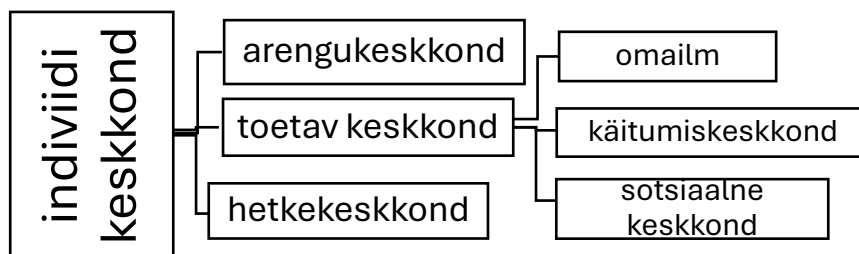
Tekkedünaamilisuse alusel (joonis 7) keskkonnaliikide eristamine kirjeldab samuti nelja materiatüübi eksisteerimisega ilmnevat erinevust. Seisundiline-staatiline eristus kirjeldab seisundit ja potentsiaali, tekkedünaamiline räägib vastavalt keskkonnaliigile selle tekkeloo. Vastavalt materia tüübile lähtutakse füüsikalistest, bioloogilistest, psüühilistest ja sotsiaalsetest printsiipidest. Eristus on oluline, et paremini tundma õppida ilmnevat nähtust. (Toomela 2016)

Esmalt eristub mõjuv keskkond ehk materiaalsete asjade omavaheline juhuslik suhestumine. Asjade endi roll on passiivne ning seosed lähtuvad vaid füüsikalis-keemilistest reeglitest. Teisena ilmneb omailma ehk lisanduvad eluseadused. Ilmneb võimekus end sihipäraselt muuta seega osalejad pole enam passiivsed. Psüühilise materiaa lisandumisel eristub käitumiskeskond, kus aktiivsuse määr kasvab ning lisaks liigiomastele viisidele eluga kohaneda ilmneb ka individuaalse kogemuse kiht. Kui psüühilisel organismil tekib võimekus sihipäraselt keskkonda muuta teise organismi meeltele toimimise mõjutamiseks, on tekkinud sotsiaalne keskkond. Erilise suhtlemisvahendite süsteemi ehk keele loomine eristab viiendaks veel ka eripärase kultuurikeskkonna. (Toomela 2016)

Joonis 7. Tekkedünaamiliste keskkonnaliikide jaotus.

Kolmas lähtekoht eristuseks (joonis 8) on kõige unikaalsem ehk indiviidi perspektiivist tulenev. Kõige üldisem on indiviidi arengukeskkond ehk kujunemise aluseks olnud kõik keskkonnad kokku. Seejärel eristub toetav keskkond, millest sõltub indiviidi psüühilise organisatsiooni püsivus ja areng. Toetav keskkond jaguneb psüühika kui terviku säilimiseks vajaliku suhe erineva dünaamika alusel omailma, käitumis- ja sotsiaalseks keskkonnaks. Viimaseks eristub veel hetkekeskkond ehk käesoleval hetkel realiseerunud psüühika ja materiaalse maailma seotus. (Toomela 2016)

Joonis 8. Indiviidi keskkonnaliikide jaotus.

Keskkondliku tingimuslikkuse täpsem kaardistamine lubab mudelil olla dünaamiline ehk iga juhtumi puhul saab uuesti kaardistada talle omase keskkondlikku suhte.

Keskkondlikud erinevused ilmutavad detailsemad kvaliteedid, mida edukaks toimimiseks on vaja. Mida täpsemalt suudame kogemust teadvustada, seda parem on tegevuse planeerimine ning keskkondlike piirangute ületamine.

Näiteks lihtsustatult võib esinemisolukorras jääda esmalt kogemust tõlgendavas süsteemis mulje, et probleem on käitumusliku keskkonnaga toimetulekus ning tegevusplaani kaudu sihitav tulemus keskendub liialt füüsilise maailmaga seotud lahendustele – kuhu pean liikuma, mida pean vältima, kus peab seisma jne. Täpsustades TEM kaudu olukordi ning tuvastades esmalt aktuaalsed keskkonnad, võib ilmned, et vajadus ei saa tervikkogemuses rahuldatud hoopis sotsiaalse- või kultuurikeskkonnaga kohenenemisel. Näiteks on sooritusel aktiivne ka kuuluvusvajadus ehk kas saan olukorra kogukondlike (ehk sotsiaalsete- ja kultuurinormide kohaselt) normidele kohaselt hakkama. Alarmsüsteem annab inimesel küll märku, et midagi olulist on teoksil, kuid kuna inimese kogemuses on sageli samaaegselt aktiivsed mitmed protsessid keskkonnas hakkamasaamiseks, võib tekkida ebatäpne seos alarmi ja põhjustaja vahel.

Seega saab läbi keskkonna täpsustuse hinnata ka indiviidi oskusi spetsiifilisemalt. Need kohastumused, milles ilmneb hea toimetulek ehk teatud tüüpi keskkondadega kohanimine õnnestub, ei vaja eraldi tähelepanu. Samas aitab nende tuvastamine võimendada üldist kindlustunnet eneses ehk üleüldises eluga hakkamasaamisel. Lisaks aitab välistamise kaudu täpsustada probleemkohad.

2.3. Teine etapp – elementaar- ja vahendvajaduste eristamine

Vajaduse tähendusdünaamilise mudeli teises etapis täpsustan pärast aktuaalsete keskkondade tuvastamist konkreetsemalt asjakohase vajaduse. Selleks määratlen esmalt kaks vajaduste kategooriat, mis aitaks eristada universaalseid möödapääsmatuid vajadusi nendest vajadustest, mis on asendatavad ja valikulised. Vajaduse tuvastamiseks konkreetses olukorras rakendan funktsionaalse süsteemi loogikat.

Olen märganud, et paljude ühetaoliste sümptomaatikaga juhtumite puhul ilmneb probleemidel küll erinevused detailides, kuid sarnane on põhikirjeldus, olenemata inimeste erinevatest väärtus- või uskumuskeskkondadest. Kindlat tüüpi olulises kogemuses pole saavutatud positiivset toimetulekut, kuigi saavutamine nendes on möödapääsmatu ja paratamatult oluline. Toimetulek tähendab siinkohal keskkonnanõudmistega hakkamasaamist viisil, mis lubab säilitada organismi elementaarse terviklikkuse. Need toimetuleku kirjeldused erinevad teistest olukordade kirjeldustest, kus on samuti tegemist toimetuleku ja saavutamise, kuid mõju ja möödapääsmatus on erinevad. Positiivne toimetulek on paindlikumalt saavutatav ja abinõu lihtsamini tuvastatav.

Põhimõtteliselt on mõlemas olukorratüübis tegemist rahuldamata vajadusega ning sellest tuleneva mõjuga kogemusele. Seda siis positiivses või negatiivses suunas. Ent vajadus tundub olevat siiski kvalitatiivselt erinev ning edasise selguse ja täpsuse huvides eristan siinkohal kaks liiki vajadust – elementaar- ja vahendvajadus.

Sarnast lähenemist on oluliseks pidanud Doyal ja Gough (1992: 69), kes eristasid kategooriatena universaalsed baasvajadused ja nende rahuldamiseks vajalikud kultuuriliselt määratletud asjad, objektid või suhted (ingl k kirjeldatud mõistega *satisfiers*). Autorite sõnul aitab see ületada ka vajaduste kaardistamisel ühte põhilist probleemi – kuidas leida vajadusi, mis on universaalsed ja ületavad sotsiokultuurilisi erinevusi inimgruppide vahel. Garreth Thomson (2006: 175) teeb samuti sarnase eristuse kirjeldades instrumentaalsete ja fundamentaalsete vajaduste kategooriaid. Mõlemas käsitluses kirjeldatakse eristuse olulisust, et vajadusi paremini mõista ja uurida, kuid siiski ei jõutud universaalsete või fundamentaalsete vajaduste olemusliku või funktsionaalse eristava kvaliteedi määratlusteni.

Elementaarvajadusena eristan esialgu sellist vajadust, mille puhul on 1) tuvastatav möödapääsmatu seos organismi elementaarse tervikliku toimimise ja arengu tagamiseks 2) on püsiva olemusega ehk ilmneb terve eluaja jooksul. Elementaarvajaduse funktsioon on tagada organismi fundamentaalsete ellujäämistingimuste täitmine, need on esmased vajadused. Sellesse kategooriasse võiks kuuluda toitumine, puhkamine, liikumine ja psühholoogilised baasvajadused. Eeldan, et ka psühholoogilistes baasvajadustes on võimalik tuvastada konkreetsemad elementaarvajadused, kuid see on ka selle uurimistöo hilisem tulevikuperspektiiv. Enne pean

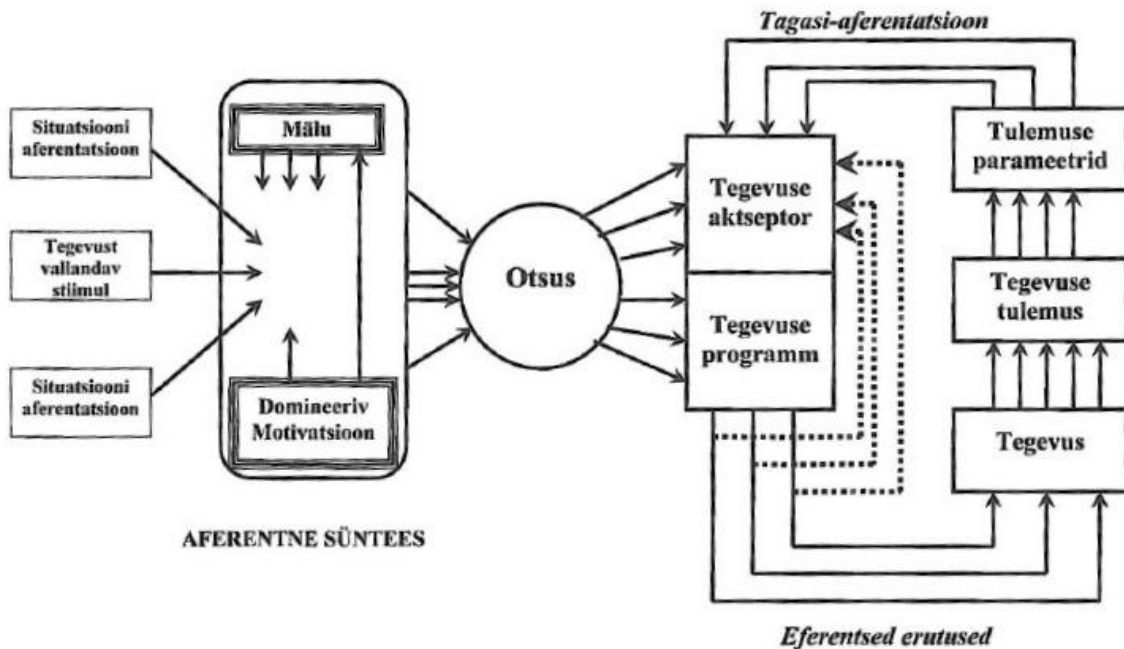
vajalikuks täpsustada kriteeriumid, mis võimaldaksid hakata elementaar- ja vahendvajadusi eristama.

Vahendvajadusena eristan sellist vajadust, mille puhul on võimalik tuvastada seos konkreetse eesmärgi saavutamise ja vajaduse saab ümber sõnastada ka vahendiks. See võib olla vajalik, ent mitte vajadus. Nii eesmärk kui ka vahend on asendatavad ning positiivne tulemus on saavutatav ka asendusega. Sellesse kategooriasse kuuluvad vajadused on määratletud kultuuriruumist ning individuaalsest kasvukeskkonnast. Eesmärk on pigem positiivne funktsioneerimine ja toimetulek praktilises mõttes. Vahendvajadused on sekundaarsed vajadused.

Konkreetset kogemust saan funktsionaalse süsteemi kaudu olukorda täpsemalt sisse vaadata, mis lubaks esmalt kaardistada lihtsamad, elementaarsemad nähtused ning seejärel liikuda keerulisemateni ning leida kokkukäivus. Käitumine algab vajadusest, mis omakorda algab stiimulist, seega käitumist saab valitseda ainult stiimuleid valitsedes. Iga stiimuli valitsemine sõltub sellest materist ning sellest tulenevast meelelisusest ning selle teadvustamisvõimekusest.

Funktsionaalne süsteem aitab individuaalset kogemust avada süsteem-struktuurselt baasilise toimise tasandilt alustades. Vajaduse ilmumist on selle kaudu võimalik mõista mikrotasandilt lähtudes, arvestades selle universaalset toimimist käitumise aktivisatsiooni alusena erinevatel arengutasemetel ja erinevate materiatega suhestumisel. On võimalik tuvastada konkreetsemalt vajadused, mis on düsfunktsionaalses seisus näiteks füüsilise keskkonnaga suhestumisel või bioloogilise elusa organismina funktsioneerimisel.

Situatsiooni aferentsioonist saab organism üldse teada, et on vajadus, millele järgneb funktsionaalse süsteemi (*joonis 9*) aktivisatsioon vajaduse rahuldamiseks.

Joonis 9. Funktsionaalse süsteemi universaalne arhitektuur. Koostatud Aaro Toomela Anokhin (1975a) alusel (Toomela, 2016: 209).

Funktsionaalne süsteem saab alguse aferentsest sünteesist, mis saab alguse situatsiooni aferentatsioonist ja tegevust vallandavast stiimulist ning koosneb mälest ja domineerivast motivatsioonist. Situatsiooni aferentatsioon kujutab endast meeleorganite kaudu saadud keskkonnaseisundi kirjeldust ehk selle kaudu saab organism teada, et keskkond hakkab muutuma või on juba muutunud ning on tekkinud vajadus. Tegevust vallandav stiimul on keskkonnainfo, mis ei vallanda otseselt tegevust, vaid koos muude vajalike osistega aitab eristada konkreetset reageerimist vajavat sündmust. Selgineb domineeriv motivatsioon ehk konkreetset liiki vajadus, mis on esmatähtis. Mälest otsitakse informatsiooni vajaduse rahuldamise kohta, selleks eristatakse kahte võimalust – liigikogemus ja individuaalne kogemus. Olenevalt organismi sisemisest rikkusest ja arengujärgust võib ilmned vähem või rohkem võimalusi, nende vahel toimub valik vastavalt keskkonna võimalustele. (Toomela 2016)

Teadmine, kas vajadus on rahuldatud või mitte, on eluks vajalik ning sellest annab teada emotsioon. Emotsioon on Toomela struktuur-süsteemses teoorias “kogu organismi tegevust integreeriv sündmus– või siis süsteem, mis selle sündmuse vallandumiseks on vältimatult vajalik” (2016: 236). Pärast seda, kui funktsionaalses süsteemis on jõutud tegevuse aktseptoris hinnanguni vajaduse

rahuldamisest, viib emotsioon keha integratiivse reaktsioonini, ilmneb “dünaamiline psüühilise struktuuri ja organismi-keskkonna suhete süsteemi muutuste jada” (samas, 237).

Üldiselt on asjakohane ka eristada emotsiooni ja tunnet struktuur-süsteemses vaates just eriliselt inimese kogemuses. “*Tunne* omakorda on emotsioonis vallanduvate biotiliste ja psüühiliste protsesside kogemine” (samas, 236) ehk emotsiooni meeleline komponent. Teistel elusorganismidel võib samuti esineda tundeid, mis on funktsionaalse süsteemi aktivisatsiooniga seotud. Ainult emotsioonidega organismidel ilmneb emotsiooni kaudu integreeriv kogemus ning tunne areneb kvalitatiivselt rikkalikumaks nähtuseks ehk tundesüsteemiks (mille üks komponent on emotsioon ehk integreeriv tegevus).

Muidugi on inimese elukogemus pidevalt mitmete protsesside korruga toimimine ning ka funktsionaalseid tsükleid võib samaaegselt aktiveeruda. Tundub, et muutuda saab domineerivus ehk milline neist on rohkem esil, mida hindab süsteem esmavajalikuks. Võib ilmselt esineda ka olukordi, kus funktsionaalne süsteem ei leia rahuldust ning ilmneb justkui tsüklilisus ehk tegevus ei jõua lõpetatuks. See tähendab, et üldises funktsioneerimises (näiteks alaläviselt) on aktiivsena tsükleid, mis ei jõua lahenduseni. See mõjutab inimese üldist enesetunnet, sest miski ei funktsioneeris inimeses ilma energiata. Kuna tegemist on alaläviste protsessidega, on indiviidil teadlikult keeruline koormust arvesse võtta ning oht ülekoormusele suureneb. Seeläbi ka oht düsfunktsionaalsusele.

Seega saan konkreetses olukorras täpsustada esmalt keskkonna, millega toimetulekul on düsfunktsioon ilmnenu. Seejärel saan funktsionaalse süsteemi kaudu tuvastada vajaduse, mille rahuldamine on olukorras aktuaalne ning täpsustada funktsionaalse süsteemi elemendid vastavalt olukorratingimustele. Eriline fookus saab olla tegevusplaani koostamisel, mis määrab põhimõtteliselt ka ülejäänud funktsionaalse süsteemi komponendid alates vajaduse ilmnemisest ja otsusest.

Tegevusplaan kujuneb vastavalt inimese teadmistest ja oskustest, kuid oluline komponent on ka arusaamine endast ja maailmast, millega parasjagu toime proovitakse tulla. Arusaamist saan avada läbi inimese individuaalse tähendusmaailma. Teadmised ja oskused on nähtused, mille tuvastamine on inimestele selgem. Ebamäärasemaks jääb tähenduste märkamine ja tähenduste mõju mõistmine

konkreetsetes olukordades. Mudeli kolmas etapp täiendab tervikut individuaalse tähenduse kaardistamisega, mis vajaduse rahuldamise olulist rolli mängib.

2.4. Kolmas etapp – autodialogiliselt tähenduskogumite avamine

Mudeli kolmandas etapis võtan fookusesse funktsionaalse süsteemi kaudu tegevusplaani koostamisel individuaalse tähenduse mõju tuvastamise. Selleks tuginen dialoogilise mina kontseptsioonile, täpsemalt autodialogilisuse protsessi elementide kaudu fokuseeritud tähenduse tuvastamisele.

Inimene on arenguteekonnal pidevas dialoogis enda keskkonnaga ning ka iseendaga. Seega on dialoogilisus nähtus, mis on kohal nii trajektooridel liikudes ehk arenedes, kui ka otsustuskohtades ehk indiviidi ja keskkonna vahelise toimivuse saavutamisel. Autodialogilisuse protsessi kaudu uuritakse töös võimalust avada eelnevalt täpsustatud vajaduse isiklikud tähenduskihid ja võtta muutuse loomisel ehk vajaduse teadlikumal rahuldamisel arvesse individuaalset tähendusloomelist arengulugu.

Dialoogilisus

Mõiste “dialoog” on oma tähendusvõimalustelt mitmekihtne ning sellest tulenevalt käsitletud erinevates teaduslikes ja mitteteaduslikes valdkondades viisidel, mis erinevad kitsamates või laiemates spetsiifilistes nüanssides. Lisaks dialoogile, saab eristada ka dialogismi kui epistemoloogilist, üldisemat terminit, ning dialoogilisust kui ontoloogilist mõtestust inimloomuse olemus(likkus)est.

Dialoogilisus on protsess või tegevus, “interaktsioon kontekstis” (Linell 2009: 3). Per Linell toob dialoogilise dünaamika puhul eriliselt välja semiootilise vahendatuse, teistele orienteerituse (ingl k *other-orientedness*), interaktsiooni (ingl k *interaction*) ja konteksti-sõltuvuse (ingl k *context-interdependence*) (samas, 4).

Dialoogilisus käesoleva töö kontekstis kattub Linelli fookusega vaadelda dialoogilisust abstraktsemal tasandil, mis käsitleb “igasugust inimesele omast mõtestusprotsessi, semiootilisi nähtusi, interaktsioone, mõtlemist, suhtlemist – kõike, mis on dialoogiliselt mõtestatav” (samas, 6). See loob võimaluse käsitleda dialoogiliselt ka inimese sisekõnes toimuvaid protsesse ja kirjeldada dialoogiliselt nähtuste või protsesside vahelisi suhestumisi, interaktsioone. Konkreetsem sätestus on vajalik parasjagu dialoogis olevate osapoolte raamistuses.

Dialoogiline mina

Dialoogilise mina teooria loojaks võib pidada Hubert Hermansi ning põhjalikult on dialoogilise mina (ingl k *dialogical self*) kujunemislugu mõjutanud asjakohaseid teooriad käsitlenud Hubert Hermans, Harry Kempen ja Rens van Loon (1992). Põhiliselt toetub dialoogilise mina kontseptsioon William Jamesi mina-käsitluse ja Mihhail Bahtini polüfoonilisuse integratsioonile (Hermans 2001: 243).

Dialoogilise mina kontseptsioon kirjeldab inimese mina (ingl k *self*) kui ”dünaamilist suhteliselt autonoomsete mina-positsioonide (ingl k *I-positions*) kooseksisteerivat paljusust kujuteldaval väljal“ ehk mina asetseb (mõtte)väljal, mis koosneb erinevatest, olukorratingimustest ja ajast kujundatud olukordadest, milledesse mina saab end (ümber)paigutada ning anda kujuteldavalt sellele positsioonile hääle, mis loob võimaluse dialoogilisuseks erinevate mina-positsioonide vahel. (Hermans jt 1992: 28)

Dialoogiline mina on sotsiaalse loomuga – mina-positsioonide kaudu on võimalik end positioneerida alternatiivsete minadena, mis saavad olla inspireeritud teistest (kuid ei ole teiseks olemine) (Hermans jt 1992: 29). Oluline on ka tähelepanek, et mina saab dialoogiliselt mõista vaid siis, kui on mõistetud ja arvestatud ka kultuuriline keskkond ja selle mõjutused (samas). Eriline aspekt on pidevuse ja katkendlikkuse samaaegne olemasolu, samuti eripärane aja ja ruumilisuse suhe. Pidevus ilmneb läbi mina-tunnetuse ning katkendlikkus läbi polüfoonilisuse. (Hermans 2001: 248-249)

Jaan Valsiner tugineb Hermans'i mina-positsioonide ja dialoogilise mina kontseptsioonile, kuid lisab käsitlele semiootilise aspekti. Ta otsib võimalust semiootilise regulatsiooni kaudu kirjeldada mina-positsioonide ilmnemist ja muutumist, samuti uurida nende arengulist aspekti. Valsiner rõhutab individuaalse kujunemise ja kultuurikeskkonna koosloomelist natuuri (nagu eelnevalt ka kirjeldatud dünaamilise semioosi kultuuripsühholoogi ülevaates) läbi dünaamilise tähendusloome. (Valsiner 2002)

Valsiner toob dialoogilise mina kontseptsioonis esile väljateooriale omase tunnuse ehk süsteemi osad koonduvad välja-jõude (ingl k *field forces*) kasutades ning saavad raamistatud dialoogilise mina piiridega. Välja-jõud mõjutavad dialoogilise mina stabiilsust. Dialoogiline mina sisaldab endas nii intra- kui intersühholoogilisi välju ning dialoog toimub nii heterodialogiliselt kui autodialoogiliselt. (2002: 252)

Autodialoogilisus

Tähendusloomet on võimalik vaadelda kahest aspektist: struktuurist või kujunemisdünaamikast lähtudes. Esimese puhul uuritakse psühholoogiliste fenomenide ja tähenduste suhteid ja suhestumist, teisel juhul analüüsitakse tähendusloomet igapäevaelu kulgemise taustsüsteemis, kus tähendus luuakse parasjagu aktuaalsete tingimuste kontekstis. Autodialoogi kontseptualiseerimisel on oluline lähtuda tähendusloome teisest aspektist, mis võimaldab nähtust vaadelda nii paindlik/voolavana kui ka staatilise/jäigana (Josephs, Valsiner 1998). Seega sobib autodialoogilisuse kontseptsioon uurimistöö eesmärkidega – uurida vajadust dünaamiliselt pidevalt muutumises olevana kui ka konkreetsetes kogemustes staatilisemana esinedes. Näiteks trajektooridel kulgedes on arengulugu vaadeldav dünaamiliselt, kuid otsustuspunktides on raamistus staatilisem.

Inimene on sotsiaalne olend, kes omab enda subjektiivses tähendusloome-maailmas agentsust, kuid mille autonoomia on mõneti näiline. Selgepiirilise puudumine on loonud võimaluse vaadelda indiviidi kahest erinevast kontseptsioonist lähtudes. Esimeses käsitletakse indiviidi kui üksust, mis koosneb erinevatest eraldiseisvatest osistest või “ehitusklotsidest”. Teine võimalus, nagu eelpool kirjeldatud, on mõtestada indiviidi kujunemist ja toimimist dialoogiliselt. “Sotsiaalsed teised”

saavad internaliseerumise käigus enda mina loomise protsessi osaks ning indiviid saavutab duaalsusmõõte. Indiviidi mõtestamine dialoogiliselt on autodialogilisuse eeltingimus.

Tähenduse tuvastamise esimene tingimus on vaadelda nähtust “tervikuna, mis omakorda koosneb ühendatud vastanditest” (Josephs, Valsiner 1998: 70). Kui ilmneb tähendus {A}, kaasneb sellega ka vastandite {mitte-A} ilmumine ning moodustub tähenduskogum {A ja mitte-A}. {A} tähendust indiviidi tähenduskogumis (ingl k *meaning complex*) täpsustavad määravad (ingl k *qualifiers*) ning kannavad endas võimalust tähenduste transformatsiooniks.

“Ilmestamiseks määrava olulisust, võtame olukorra, kus {A}=kurb ning indiviidi võimalikud lausungid:

- (1) Ma olen kurb.
- (2) Ma olen natukene kurb.
- (3) Kui kurb!
- (4) Mõnikord ma olen kurb.
- (5) Üldiselt ma olen kurb.
- (6) Ma pole mitte kunagi kurb.

Lausungites olevad määravad (“natukene”, “kui..!”, “mõnikord”, “üldiselt”, “kunagi”) muudavad “kurb” tähendust {A} osas tähenduskogumis {A ja mitte-A}.” (Josephs, Valsiner 1998: 70)

Autodialogilisus erineb eelnevalt kirjeldatud dialoogilisusest agentsuse perspektiivis, mis tähendab, et indiviid ise loob kahe tähenduskogumi vahelise seose läbi sisemise või välise kõne. Tähenduskogumite vahelisi suhteid reguleerivad semiootilised organiseerijad, mida nimetatakse ümbertmineku strateegiateks (ingl k *circumvention strategies*) (Josephs, Valsiner, 1998: 71). Need aitavad muuta inimese mõtestust, kuid mitte ilmingimata ei eelda tähenduse muutmist. Ümbertmineku strateegiad on seotud eesmärkidega ja on loomishetkel määratletud parasjagu aktuaalsetest tingimustest ning keskkonnast.

Tähenduskogumi analüüsis on oluline osis fookuseeritud tähendus(t)el (ingl k *focused meanings*), mis märgistab parasjagu esiplaanil olevat kui lahendust vajavat pingestatust. Fokuseeritud tähenduse, mis võib olla nii tähenduskogumi sisene kui ka kahe tähenduskogumi vaheline kõrvutus (ingl k *contrast*), lahendamise on omakorda määratud makro-organiseerijate (ingl k *macro*

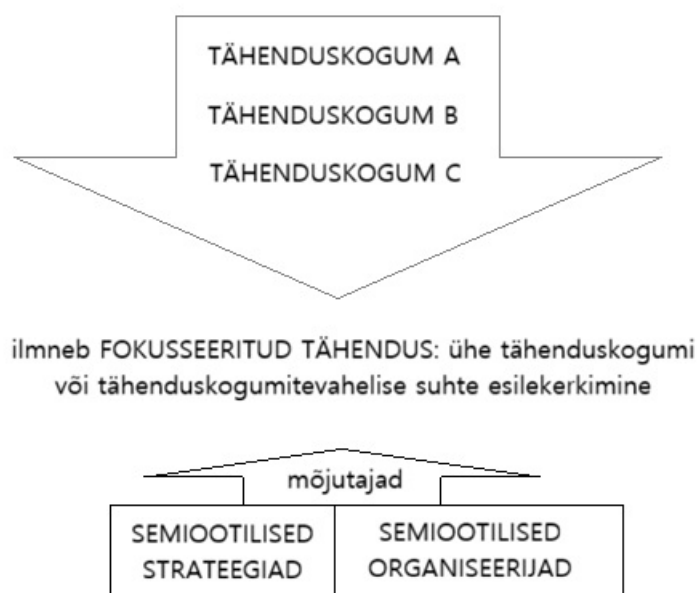
organizers) poolt, mis kujutavad endast üpris stabiilseid ja vastupidavaid üldistatavaid semiootilisi välju, mis kirjeldavad “enesele- või objektile orienteeritud uskumusi, reegleid, maailmavaateid jmt” ning on “stabiilsuse, pidevuse ja ennustatavuse kandjad elu mõtestamiskatsetes” (Josephs, Valsiner 1998: 72).

Struktuuri element	Definitsioon
tähenduskogum (<i>meaning complexes</i>)	kogum vastandlikest duaalsustest, kus võib esineda pingestatud või mitte-pingestatud suhted osapoolte vahel {A ja mitte-A}
kõrvutus (<i>contrast</i>)	suhetumised tähenduskogumite vahel, kui on loodud seos, kus ühe tähenduskogumi {mitte-A} kattub teise {B}'ga ning tekib kõrvutusvõimalus. Võib esineda harmoonias või rivaliteetsuses
fokuseeritud tähendus (<i>focused meaning</i>)	autodialoogilises protsessile esile tõstetud tähenduskogum või tähenduskogumite suhe
ülevõtt (<i>takeover</i>)	ühe tähenduskogumi “hävitamine” teise tähenduskogumi poolt rivaliteetses suhtes
ümbertmineku strateegiad (<i>circumvention strategies</i>)	<p>dialoogiliste ja autodialoogiliste suhete semiootilised regulaatorid:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Tähendusest ümbertminek tugevamate konkureerivate eesmärkidele fokuseerudes 2. Tähendusest ümbertminek isiklikust eelistusest lähtudes 3. Tähendusest ümbertminek harmoonilise koosseksiteerimisele fokuseerudes 4. Tähendusest ümbertminek semantilistele “kvalifitseerijatele” (<i>qualifiers</i>) fokuseerudes 5. Tähendusest ümbertminek otsese tegutsemise kaudu 6. Tähendusest ümbertminek sümbolilise tegevuse kaudu 7. Tähendusest ümbertminek sümbolilise abistaja kaudu 8. Tähendusest ümbertminek makro-organiseerijale väljakutse esitamise kaudu teise makro-organiseerijaga 9. Tähendusest ümbertminek immuunse sümbolilise organiseerija kaudu 10. Tähendusest ümbertminek abstraktsiooni kaudu
makro-organiseerijad (<i>macro organizers</i>)	moraalsed ja hinnangulised semiootilised konstruktid, “peaks” lausete vormis
immuunsed sümbolilised organiseerijad (<i>immunized symbolic organizers</i>)	maksimaalselt kõrge semiootilise tasemega sümbolid, mis on immuunsed igasugusele vastuargumentatsioonile / ümberlökkamatud
sümbolilised abistajad (<i>symbolic helpers</i>)	vanasõnad või enda välja mõeldud dekontekstualiseeritu lihtsakoelised väljendid, mis lubavad isikulist eemaldumist

Tabel 1. Autodialoogilise protsessi põhielemendid (Josephs, Valsiner 1998: 76).

Autodialoogilisuse kaudu saan seega avada konkreetses olukorras ilmnevaid tähenduskogumeid, mis kujundavad inimese kogemust selles hetkes ja ka tulevikus (*joonis 10*). Individuaalne tähendus ei ole indiviidis isoleeritud nähtus, vaid alati kooskujunev tähendusliku keskkonnaga. Tegemist on keerulise nähtusega nii oma kujunemisloogikate poolest kui ka funktsioneerimisel. Samas lubab eelpoolkirjeldatud autodialoogilisuse protsess esile toodud elementide kaudu keerukuses selgust luua ning protsessi reaalse elu tingimustes avada.

Fokuseeritud tähendust avatakse täpsemalt eelpoolkirjeldatud ümbertminekustrateegiatest lähtuvalt. Samuti täpsustatakse semiootilised organiseerijad nagu makro-organiseerijad, immuunsed sümbolilised organiseerijad ja sümbolilised abistajad. Autodialoogilisuse protsessi käigus saab täpsemalt sõnastatud ja nimetatud konkreetne vajadus, mis parasjagu asjakohane on.

Joonis 10. Fokuseeritud tähenduse kaardistamine autodialoogilise protsessi elementide kaudu.

2.5 Mudeli kokkuvõte

Vajaduste tähendusdünaamilise mudeli loomise põhiline motivatsioon on düsfunktsionaalse olukorra lahendamisesse panustamine. Seda just konkreetsemalt vajaduste tuvastamise aspektist lähtuvalt. Senised praktikad ja teooriad täiendavad vajaduste mõistmist mitmete erinevate perspektiividega, kuid siiski on olemasolevate lähenemiste kõrval ruumi spetsiifilisemaks vajaduse tuvastamise ja funktsioneerimise loogikat uurivaks meetodiks. Sellesse ruumi paigutub ka käesolev uurimistöo tulemusena sündinud mudel.

Enamasti on inimese keskkondlik rikkus suur, kuid teadvustatult ja tunnetuslikult võib selle tajumine olla hõivatud vaid mõne keskkonnaliigi poolt. Näiteks inimene tajub olulise keskkonnana konkreetset vaid tööalast eneseteostusvõimalust mõjutavaid tingimusi (suhted organisatsioonis, tööalane saavutus, karjääriredelil tõusmine jne) või teatud kogukonda / gruppi kuulumise võimalusi spetsiifiliste rollide kaudu. Hakkamasaamine nendes keskkondades tundub kõige prioriteetsem, seega düsfunktsiooni ilmnemisel on esmane seostamine sageli just olulistelt esil olevate keskkondlike tingimustega.

Inimene on terviklik organism, mis tähendab, et muutus ühes elemendis mõjutab suuremal või vähemal määral ka teisi elemente. Psühholoogiliste raskuste puhul on sageli selle lihtsa loogika realiseerumise mõistmine individuaalses kogemuses keeruline. Näiteks elukaaslase peale ärritumisel suunab mõtteprotsess sageli olukorra lahendamisel pigem hindama suhte seisut, mitte isiklikku seisundit (väsimus, kõhutäie olemasolu, valu jne). Kui olukord ei saa pärast suheteemalist dialoogi lahendust, võib tunduda, et on tuvastatud suhte probleem. Võib tekkida fikseeritus teemas, mis käesoleval hetkel tundub kõige enam kohalolev. Sageli jääb märkamata võimalus, et olukorras olulise tulemuse saavutamine (näiteks heaolu lähisuhtes) on mõjutatud mõnest teisest tervikusse kuuluvast elemendist (näiteks füsioloogiliste vajaduste seisund).

Vajaduste tähendusdünaamilise mudeli esimese etapi ehk keskkondade täpsustamise põhiline eesmärk ongi rõhutada erinevat liiki keskkondade olulist terviklikku seost ja mõju nii üldisele kui ka konkreetsele toimetulekule. Keskkond ja vajadus on alati omavahelises seoses, seega pean

vajaduste täpsemal tuvastamisel oluliseks ressursiks käsitleda ka keskkondlikke avaldumisi mitmekihtselt ja dünaamiliselt.

Mudeli teises etapis kirjeldan, et vajaduse rahuldamisel on vajalik muutus iseendas ja/või keskkonnas ning muutus on funktsionaalse süsteemi loogika järgi uue elemendi lisamine. Lihtsamatel funktsioneerimisastmetel ja konkreetsemate keskkonnavormide ehk mateeriatega suhestumisel on elemente ja nendevahelisi seoseid kergem tuvastada. Seda mõjutab nii pikemaajaline kogemus kui ka teadmiste saavutamine esmasemates mateerivormides. Mitmete keskkonnaliikide puhul on toimetulekus juba ilmnenud selgemad universaalsed loogikad, mis tähendab, et düsfunktsiooni tuvastamisel on lahenduse leidmine lihtsam. Samas on kõrgemale arengutasemele jõudnud organismi puhul lihtsate toimimisloogikate teadvustamine keeruline. Seega teadlikum ja struktureeritum kaardistamine võimaldab ületada kõrgema arengutaseme pimenurka oluliste lihtsate toimimist mõjutavate düsfunktsioonide osas.

Sotsio-kultuuriline keskkond ning keerulisemal funktsioneerimistasemel ilmnevad tähenduskogemused on arenguliselt uuemad nähtused. Elementides on kvalitatiivselt ja kvantitatiivselt suurem rikkus, mis tähendab, et nähtust on keerulisem tundma õppida. Kultuurikeskkonnaga suhestumisel ilmnevates vajadustes on oluline mõjutaja individuaalne tähendus, ent on üpris keeruline hinnata uudsust elemendi lisamisel, kui ei mõisteta juba olemasolevat inimese isiklikku tähendusmaailma.

Mudeli kolmanda etapi põhiline eesmärk on avada inimese isiklikku tähendust, mis vajaduse rahuldamise loogikat samuti mõjutab. Autodialoogilisus võimaldab täpsemalt tuvastada konkreetsemas olukorra raamistikus isiklikud tähenduskogumid ning leida uudsust võimaldav element. Arvestatud on ka tähendusloome kultuurilisi mõjutajaid semiootiliste organiseerijate näol.

Autodialoogiliselt vajaduse avamine lubab olulistel elementidel ilmned terviklikult ja alati seoses konkreetse kultuurikeskkonnaga. Nendes kahes kvaliteedis erineb tähenduse arvestamine vajaduste uurimisel senistest psühholoogias rakendatavatest vajadustele keskendunud teooriatest. Enamasti tuvastatakse vajadust juba teatud determineeritud definitsioonist lähtuvalt, mis piirab minu arvates kogemuse täielikku mõistmist. Näiteks lihtsustatult tuvastatakse (otsitakse) enesemääratlemisteooria raames düsfunktsionaalses olukorras ainult kolme põhivajadust.

Ilmnenud düsfunktsionaalses olukorras näiteks otsitakse kompetentsust takistavat nähtust ning vajaduse lahendamiseks pakutakse takistusele vastu oskus. Samas jääb vaatlusest ja lahenduste otsimisest täiesti välja individuaalne komponent ehk isiklik tähendus ja arengulugu. Näiteks miks ei ole seni oskuse ilmnenud olnud võimalik, kuigi näiteks teadmine selle kasulikkusest on olemas. Või mida kompetentsus konkreetse olukorras raames inimesele individuaalsel tasemel tähendab või kuidas tema individuaalne (ja ka ühiskondlik) keskkond mõjutab nähtuse kujunemist ja integreerumist toimimisse. Lähenemisel positioneeritakse rakendatavus juba tingimuslikku keskkonda, mis pole paraku universaalsust ega individuaalsust arvestav ning sobib ainult nendele olukordadele, mis täidavad keskkonna ja indiviidi mõttes eeltingimused.

Autodialoogilisuse kaudu, TEM raames otsustuspunktides toimuvat funktsionaalset süsteemi täiendades on võimalik olla vaba eelnevalt determineeritud indiviidi ja keskkonna tingimustest. Kogemus on individuaalselt, dünaamiliselt ja erakordselt avatav – alati reaalselt isiklikku tähendust arvestav.

Edasiste arendusperspektiivide puhul saaks töös kirjeldatud teoreetilist mudelit katsetada rakenduslikult. Mudeli etappides kirjeldatud lähenemisi olen praktikas mõningal määral katsetanud ning senine kogemus on olnud ka üheks ajendiks konkreetsema mudeli loomiseks. Praktilise rakendamise kaudu saaksin täpsustada järgmised aspektid:

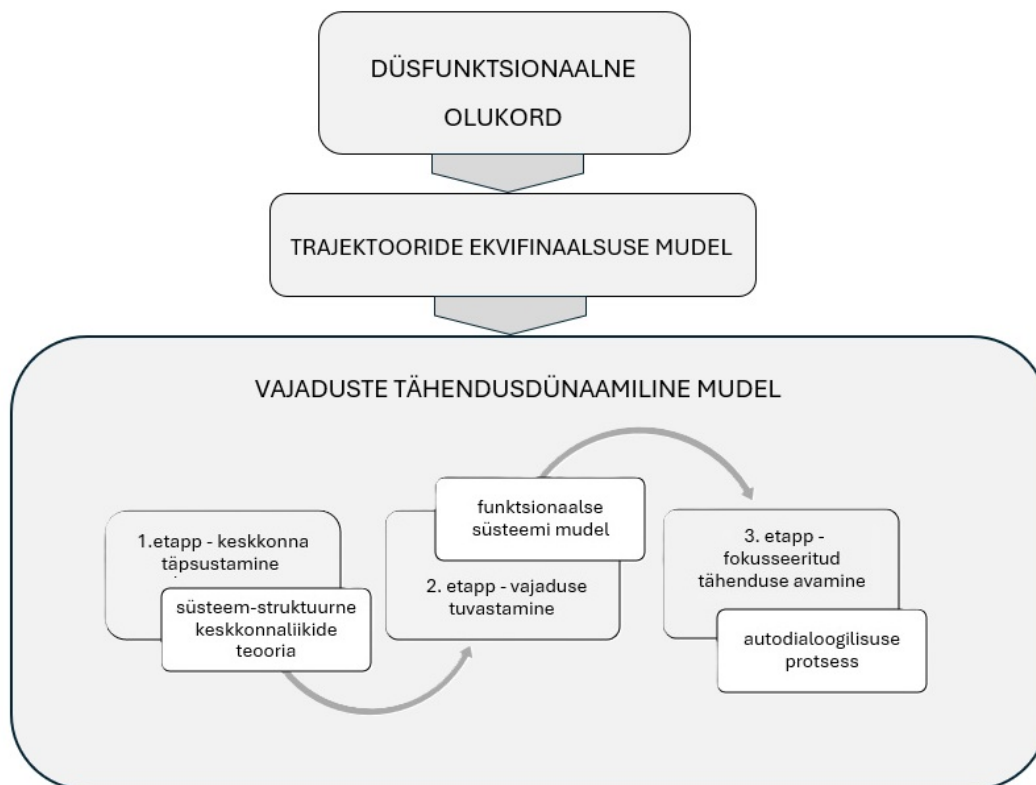
- Keskkonnaliikide eristamise vajalikkus – senised kogemused on näidanud, et keskkonna ja sellega suhestumise mõistmist on enamasti vajadustega seotud düsfunktsioonide lahendamise puhul oluline täpsemalt ja eraldi käsitleda. Inimene küll üldiselt mõistab, et elu toimub erinevates keskkondades, kuid individuaalse kogemuse puhul jäävad sageli teadlikult tuvastamata keskkonna poolt seatud konkreetsemad nõudmised ja tingimused. Seetõttu kujuneb mitmeid düsfunktsioone, kus on valesti hinnatud keskkonnaga toimetulekuks vajalikke eeldusi ja oskusi. Keskkonna tuvastamise etapp vajab praktilise rakendamise kaudu täpsustust, millisel määral on proportsionaalne keskkonnaliike ja nende eristamist arvesse võtta. Võib ilmned, et teatud keskkonnaliikidega suhestumisel on hakkamasaamine üldiselt heas seisus ning mõni teine keskkonnaliik vajab erilist tähelepanu.

- Elementaar- ja vahendvajaduste eristamine – tõenäoliselt võib mudelis olla kasulik luua võimalus etappide lahknemiseks. Ehk elementaar- ja vahendvajaduste tuvastamise ja eristamise järgselt võib lahenduse leidmiseks olla kasulik erinev lähenemine.
- Funktsionaalse süsteemi rakendatavus – funktsionaalset süsteemi on erinevates valdkondades praktiliste mudelite puhul rakendatud. Praktika käigus saaks esmalt ilmned, kas vajaduste tuvastamisel on süsteem üldse päriselutingimustes rakendatav. Edasiarendamisvõimalus, mis ei mahtunud käesoleva töö uurimisprotsessi, on täpsemalt kaardistada senised funktsionaalse süsteemi praktilised mudelid ning hinnata, kas mõni juba toimivatest struktuuridest on ülekantav vajaduste tähendusdünaamilisse mudelisse.

Kokkuvõte

Uurimistöö eesmärgiks oli töötada välja vajaduse tähendusdünaamiline mudel, mis arvestaks universaalseid tingimuslikkusi, ent säilitaks individuaalsust olles kooskõlas inimelu dünaamilise ja pidevalt ajas edasikulgeva vooga. Vajaduse tuvastamine sellise mudeli kaudu toimib tähendusloomeliselt, st arvestab individuaalseid tähendusi vajaduste rahuldamise loogikas.

Vajaduse tähendusdünaamilise mudeli rakendamine on kokkuvõtlikult kirjeldatud joonisel 11. Eeletapina kasutan trajektooride ekvifinaalsuse mudelit düsfunktsionaalse olukorra struktureerimiseks. Seejärel täpsustan esimeses etapis keskkonna. Teises etapi tuvastan vajaduse ning kolmandas avan tähenduse.

Joonis 11. Lahendamist vajavas düsfunktsionaalses olukorras vajaduste tähendusdünaamilise mudeli rakendamise üldskeem.

On tõenäoline, et mudelit rakendada võimaldavad olukorrad ehk kogemused, kus inimesel on kujunenud düsfunktsioon, on teadvustatud kõrgema arengu tasemel. Seetõttu paigutan inimese olevikuhetkel alati kultuurilisse koosmõjusse, mis lubab ka kultuurilisele funktsioneerimisele eelnevatel arengustastmetel ilmnevat vajadusi arvestada läbi uue kvalitatiivselt rikkalikuma mõtestustaseme. See tähendab muu hulgas ka seda, et ennastteadvustav inimene suudab end kujutleda nii reaalses kui ka ebareaalses olukorras ja kogemustes, mis mõlemad mõjutavad toimetuleku- ja arenguvõimalusi. Konkreetseid ehk reaalseid kogemusi ja potentsiaalseid ehk ebarealseid kogemusi saan arvesse võtta trajektoore ekvifinaalsuse mudelile toetudes. Selle kaudu kaardistan vajadusega seonduvad olukorrad inimkogemuse dünaamilist ajas kulgemist arvestades.

Inimese kogemust ei uuri ja mõtesta ma ainult keerulisema funktsioneerimise arengutasemel, vaid kaardistan mudeli esimeses etapis reaalse keskkondliku kogemuse, mis võimaldab inimese toimetulekut terviklikumalt arvesse võtta. See tähendab, et vajaduste ilmnemist ja rahuldamisoskust hindan alati olukorra-spetsiifiliselt. Puudub eeldus, et näiteks esmalt ilmnevatel arengutasemetel on keskkonnas hakkamasaamiseks vajalike tingimuste (sh vajaduse) äratundmine ja rahuldamine õnnestunud. Mudeli esimeses etapis rakendatav struktuur-süsteemi loogika keskkonnaliikide tuvastamisel lubab arvesse võtta universaalset tingimuslikkust ja reaalselt individuaalset kogemust.

Mudeli teises etapis saan vaadelda vajaduse ilmnemist läbi funktsionaalse süsteemi loogika. Pärast vajaduse tuvastamist eristan kaks vajaduse liiki: elementaar- ja vahendvajaduse. Elementaarvajadus on keskkonnaga toimetulekuks paratamatult oluline ja möödapääsmatult rahuldamist vajav. Vahendvajaduse puhul on tegemist konkreetsest eesmärgist sõltuva nähtusena, see on valikuliselt kujunev ja funktsioneerimist toetav.

Vajaduse tuvastamise järgselt avan mudeli kolmandas etapis kogemuse konkreetse olukorras autodialogilise protsessi loogikale tuginedes, et paremini mõista inimese individuaalset tähendusmaailma ning leida düsfunktsionaalses olukorras rahuldamata vajaduse kõige soositum lahendus. Selleks täpsustan fokuseeritud tähenduse ning leian kogemusele kohased tähenduskogumid. Tuvastades nende vahelise seisundi (pinge või harmoonia), saan hinnata

fokuseeritud tähenduse muutmispotentsiaali. Võtan arvesse kultuurikeskkondlikke mõjutusi semiootiliste organiseerijate ja semiootiliste strateegiatega kaudu. Düsfunktsionaalses olukorras, kus on tuvastatud rahuldamata vajadus, saab autodialoogilise protsessi kaudu avada individuaalsed tähendused, mis kogemust olulisel määral mõjutavad.

Teoreetiline edasiarendus oleks asjakohane ja kasulik järgnevate teemade puhul:

- Dialoogilisuse täpsustamine – teoreetiliselt vajaks (mudeli rakendamist toetavalt) täiendamist dialoogiliste protsesside täpsem mõistmine. Seda eriti inimese mina-vormide täpsustamise puhul. Ingliskeelsetes teooriates kasutatakse näiteks sõnu *I, Me, Self* sageli erinevates tähendustes ja määratletakse nendega tähistatud nähtus erinevalt. Eesti keeles kasutatakse üldiselt sõnu „mina“ ja „ise“, samuti mõningaste sisuliste erinevustega. Oleks asjakohane täiendada teoreetilist ülevaadet inimese „mina“ mõtestustest ning leida võimalus neid ühildavaks teooriaks, mis toetaks vajaduste tuvastamist täpsemalt. Lisaks oleks semiootilisest perspektiivist rikastav konkreetsemalt kaardistada Jaan Valsineri käsitlused „dialoogilise mina“ funktsioneerimisest „semiootilise minana“.
- Vajaduste konkretiseerimine – käesoleva töö uurimisprotsessis ilmnes, et vajadustega seotud teoreetilised lähenemised vajaksid asjakohasema ülevaate saamiseks korrastamist. Mõneti vihjab sellele töös kirjeldatud mitmetähenduslikkus, kus sõnana kasutatakse „vajadust“ sisulises mõttes erinevalt. Vajaduse baasfunktsioneerimise uurimiseks (seda eriti elementaarvajaduste puhul) oleks kasulik täiendada teoreetilist ülevaadet näiteks meditsiini- ja neuroteaduse, samuti bioloogia teooriatega. Eriliselt kultuurikeskkonnas ilmnevate vajaduste teoreetiline kontseptualiseerimine saaks olla kasulik kultuuri- ja kognitiivsemiootika integreerimisel.

Uurimistöös jõudsin vajaduse tähendusdünaamilise mudeli teoreetilise kontseptualiseerimiseni, mis võimaldab vajadust täpsemalt tuvastada. Samuti avada vajaduse kogeja individuaalset tähendusmaailma, mis mõjutab olukorras ja jätkusuutlikumas toimetulekus efektiivsete lahenduste leidmiseks.

Kasutatud kirjandus

Bachmann, Talis; Maruste, Rait 2011[2001]. *Psühholoogia alused*. TEA: Tallinn.

Bertalanffy, Ludwig von 1968. *General System Theory*. New York: George Braziller.

Desmet, Pieter, ja Steven Fokkinga 2020. Beyond Maslow's Pyramid: Introducing a Typology of Thirteen Fundamental Needs for Human-Centered Design. *Multimodal Technologies and Interaction* 4(3): 38; <https://doi.org/10.3390/mti4030038>

Doyal, Len; Gough, Ian 1991. *A Theory Of Human Needs*. The Macmillan Press LTD: Houndmills, Basingstoke, Hampshire, London.

Feelings And Need Inventory 2023. – The Center for Nonviolent Communication. Vaadatud: <https://www.cnvc.org/store/feelings-and-needs-inventory>, 16.05.2026.

Hermans, Hubert J. M.; Kempen, Harry J. G.; Loon, Rens J. P. 1992. The Dialogical Self: Beyond Individualism and Rationalism. *American Psychologist* 47(1): 23–33.

Hermans, Hubert J. M 2001. The Dialogical Self: Toward a Theory of Personal and Cultural Positioning. *Culture & Psychology* 7(3): 243–281.
<https://doi.org/10.1177/1354067X0173001>

Josephs, Ingrid E.; Valsiner, Jaan 1998. How Does Autodialogue Work? Miracles of Meaning Maintenance and Circumvention Strategies. *Social Psychology Quarterly* 61(1): 68–82.

- Linell, Per 2009. *Rethinking Language, Mind, and World Dialogically: Interactional and Contextual Theories of Human Sense-making*. Charlotte, NC: Information Age Publishing, Inc..
- Maslow, Abraham Harold 1954. *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row Publishers.
- Maslow, Abraham Harold 1993[1971]. *The Farther Reaches of Human Nature*. New York: Penguin/Arkana.
- Max-Neef, Manfred; Elizalde, Antonio; Hopenhayn, Martin 1989. Human Scale Development. An Option for The Future. *development dialogue* 1: 6-81. Kättesaadav: https://www.daghammarskjold.se/wp-content/uploads/1985/04/85_1.pdf Viimati vaadatud: 16.05.2026
- Rosenberg, Marshall B. 2015. *Nonviolent Communication. A Language of Life – 3rd Edition*. A PuddleDancer Press: California.
- Ryan, Richard M.; Deci, Edward L. 2017. *Self-Determination Theory*. New York: The Guilford Press.
- Salvatore, Sergio; Fini, Viviana; Mannarini, Terri; Veltri, Giuseppe Alessandro; Avdi, Evrinomi; Battaglia, Fiorella; Castro-Tejerina, Jorge; Ciavolino, Enrico; Cremaschi, Marco; Kadianaki, Irini; Kharlamov, Nikita A; Krasteva, Anna; Kullasepp, Katrin; Matsopoulos, Anastassios; Meschiari, Claudia; Mossi, Piergiorgio; Psinas, Polivios; Redd, Roslyn; Rochira, Alessia; Santarpia, Alfonso; Sammut, Gordon; Valsiner, Jaan; Valmorbida, Antonella 2018. Symbolic universes between present and future of Europe. First results of the map of European societies' cultural milieu. PLOS ONE 13(6):, 2018: e0189885. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0189885>.
- Salvatore, Sergio; Valsiner, Jaan; Veltri, Giuseppe Alessandro 2019. The Theoretical and Methodological Framework. Semiotic Cultural Psychology, Symbolic Universes and Lines of Semiotic Forces. In: Fini, Viviana; Mannarini, Terri; Valsiner, Jaan; Veltri, Giuseppe

- Alessandro (eds.). *Symbolic Universes in Time of (Post)Crisis. The Future of European Societies*. New York: Springer, 25–49.
- Sato, Tatsuya; Hidaka, Tomo; Fukuda, Mari 2009. *Depicting the Dynamics of Living the Life: The Trajectory Equifinality Model. Dynamic Process Methodology in the Social and Developmental Sciences*. New York: Springer New York.
- Thompson, Garreth 2006. Fundamental Needs. *Royal Institute of Philosophy Supplement 57*: 175–186. doi:10.1017/S1358246105057097
- Toomela, Aaro 2016. *Kultuur, kõne ja Minu Ise*. Tallinn: EKSA.
- Valsiner, Jaan 2002. Forms of Dialogical Relations and Semiotic Autoregulation within the Self. *Theory & Psychology 12*(2): 251–265.
- 2007. *Culture in Minds and Societies: Foundations of Cultural Psychology*. New Delhi: Sage Publications.
- 2017. *Between Self and Societies*. Tallinn: Tallinn University Press.
- 2021. *Teejuht kultuuripsühholoogiasse*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Valsiner, Jaan; Sato, Tatsuya 2006. Historically Structured Sampling (HSS): How can psychology’s methodology become tuned in to the reality of the historical nature of cultural psychology? In: J. Straub, D. Weidemann, C. Kölbl, B. Zielke (eds.). *Pursuit of Meaning. Theoretical and Methodological Advances Cultural and Cross-Cultural Psychology*. Bielefeld: transcript Verlag, 215–251. <http://www.jstor.org/stable/j.ctv371ckbn> .
- Valsiner, Jaan; Tamm, Marek 2024. *Breakthroughs in Cultural Psychology*. Tallinn: Tallinn University Press.
- Young, Jeffrey E.; Klosko, Janet S.; Weishaar, Marjorie E. 2003. *Schema Therapy. A Practitioner's Guide*. London: The Guilford Press.

Summary

The Meaning-Dynamic Model of Needs

This master's thesis explores the concept of needs by proposing a research question: how are needs identifiable? The main focus is finding a way to recognise needs regarding a dysfunctional situation(s) in a person's experience. The more general goals were kept in mind when addressing the ways to explore the method for identifying needs: considering universal conditions but preserving individuality, regard the dynamic and constant advancing flow of human life, and consider personal meaning-making in the process of satisfying a need.

The research gives a theoretical overview of the problem with conceptualising and defining needs in general. Cultural psychology of semiotic dynamics is proposed as a theoretical background and a new model for identifying a need is conceptualized.

The Meaning-Dynamic Model of Needs implements Trajectory Equifinality Model as its precondition for structuralization the dysfunctional situation in focus. The model has three phases:

(1) detecting the relevant environmental types – the main concept for distinguishing between different types of environments is Aaro Toomela's structural-systemic view. It proposes a way to differentiates environmental types from different, but related perspectives, regarding the state, dynamics of emergence and a person-centred standpoint. Every environmental type constitutes a certain need(s) which are essential for navigating successfully these specific conditions.

(2) identifying a need and differentiating between elementary and instrumental needs – a need is identified using functional system model. This is followed by an assessment whether a need is

elementary or instrumental. Elementary need is essential and non-negotiable regarding its essence for basic functioning. Instrumental need is replaceable in its relation for function.

(3) explore the individual meaning through autodialogical process – based on the autodialogical concept of Jaan Valsiner, this phase specifies a focused meaning related to the identified need and explores the ways a change in meaning-making could be modelled.

The main contribution of this thesis is to the study of the concept and functioning of needs. By opening up new ways to understand human experiences (incl. dysfunctional experiences), a better understanding of the workings of human nature can be achieved. That allows to design more profound ways to prevent problems, specially regarding mental health issues. As we live in a time of heterogeneity of peculiar personal life paths, it is important to find research ways that consider a more personal meaning-centered ways. This is where semiotics can meet psychology.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Lisanne Lerg ,

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Vajaduste tähendusdünaamiline mudel ,

mille juhendaja(d) on Silvi Salupere ,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

1. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
2. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Lisanne Lerg

20.05.2026